

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Hungarusok, példák és ellenpéldák

Kisebbségjogi helyzetképek:
Románia, Ukrajna, Szlovákia, Magyarország

Erdély a román történeti atlaszokban

Varró János életműve

A *Beszédből világ* c. kötet „zárolása”
és kiszabadítása

2009/2

SZERKESZTŐSÉG

Bárdi Nándor
Kovács Éva
Papp Z. Attila
Szerbhorváth György

MTA ENKI 1014 Budapest, Országház u. 30. III. 9.

Tel.: (00 36 1) 224 6796 (kedd és csütörtök)

Fax: (00 36 1) 224 6793

E-mail: regio@chello.hu

A folyóiratszám megjelenését

a Szabadsajtó Alapítvány
támogatta.

Felelős kiadó: Fejős Zoltán főigazgató.

Tördelés és sokszorosítás: Kalonda Bt.

© Néprajzi Múzeum, 2007

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 20. évfolyam, 2009. 2. szám

HUNGARUSOK

MISKOLCZY AMBRUS

- A „hungarus alternatíva”: példák és ellenpéldák.
(Fejes Jánostól Romy Károly Györgyig) 3

KISEBBSÉGJOGI HELYZETKÉPEK

BOGDÁN ANDREA – MOHACSEK MAGDOLNA

- A nemzeti kisebbségek problémakörében illetékes közintézmények
Romániában és a kisebbségi nyelvhasználat a közigazgatásban 47

TÓTH MIHÁLY – CSERNICKÓ ISTVÁN

- Az ukrainai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete:
a névhasználat és a politikai képviselet 69

TÓTH KÁROLY – PETŐCZ KÁLMÁN

- A kisebbségek nyelvhasználati és oktatási jogai Szlovákiában 108

DOBOS BALÁZS

- A nemzeti és etnikai kisebbségek hatékony közéleti részvétele
Magyarországon 125

SZEMLE

BEREZNAVY ANDRÁS

- Erdély történetének bemutatása 1920 és 2000 között kiadott
román történelmi atlaszokban 143

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

- Arccal a falnak. Varró János életéről és életművéről 171

PAPP Z. ATTILA

- Beszédből – ideiglenesen „zárolt” – világ.
Kísérlet egy öntényfeltáró riportra 197

TÓTH MIHÁLY – CSERNICSKÓ ISTVÁN

Az ukrainai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselő

1. A kisebbségi jogok Ukrajnában

1.1. A forradalmak és a polgárháború időszaka

A mai hivatalosnak tekinthető ukrán történelemszemlélet a korszerű ukrán állam kialakulását az 1917 márciusában, az oroszországi forradalom hatása alatt létrejött Ukrán Központi Tanács (UKT – Українська Центральна Рада) létrejöttével kapcsolja össze. A forradalmakat követő polgárháború okán valamennyi, egymást váltó Kijev központú állami és kvázi állami formációk (Ukrán Népköztársaság, Hetymanátus, Direktórium), a Lemberg (Lviv) központtal alakuló Nyugat-Ukrán Köztársaság és az őket követő, 1922-ben a Szovjetunió kereteiben létrejövő Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság vezetése számára egyaránt fontos feladat volt a nemzetiségi kérdés kezelése. És ez természetesen, hiszen a mai Ukrajna területét alkotó birodalmi tartományok mindegyike többnemzetiségű volt. Gyakorlatilag minden jelentősebb városban, beleértve a három fővárost (Kijev, Lemberg, Harkiv), az ukrán-ság számszerű kisebbséget alkotott. E feladatnak máig ható megoldását ajánlja az UKP 1918. évi törvénye A nemzeti-perszonális autonómiáról.¹

¹ Az Ukrán Központi Tanács az 1917. november 7-i Universalum-jának megfelelően 1918. január 9-én fogadja el A nemzeti-perszonális autonómiáról szóló törvényt,

E jogszabály – melynek normaszövege ma is példaértékkel bírhat a személyi elvű kulturális autonómia megalkotásához – első paragrafusa kinyilatkozza, hogy: „Bármely Ukrajnában honos nemzet az Ukrán Népköztársaság keretein belül jogosult a nemzeti-perszonális autonómiára, vagyis saját nemzeti életének önálló berendezésére, melyet a Nemzeti Szövetség szervein keresztül valósít meg, melynek hatásköre lakhelyétől függetlenül kiterjed annak [a Nemzeti Szövetség] minden tagjára.” A törvény szerint a nemzeti szövetségeket azon, nemzetiségekhez tartozó személyek összessége alkotja, akik saját akaratukból feliratkoztak annak személyi lajstromára. A Nemzeti Szövetség tagjai közvetlen választással választják meg a Nemzetgyűlést, mely saját hatáskörében fogadja el a Nemzeti Szövetség statútumát, létrehozza saját szerveit, melyek állami szervekként funkcionálnak. Bár a gyakorlatban e dokumentumnak csak egyes normái és csupán korlátozott ideig voltak érvényben, a nemzeti kisebbségek jogait érvényesíteni szándékozók részére a mai napig elvi hivatkozási alapot képez.

1.2. *A szovjet korszak*

Ukrajna, pontosabban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) egyik alapítója a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének (Szovjetuniónak). Az alapítószerződésben² nincs megemlítve a nemzetiségi politika, mint uniós hatáskör, ezért Ukrajna, mint a többi tagköztársaság is, különösen a szovjet éra kezdeti szakaszában (20-as–30-as évek)³ viszonylag önállóan próbálja formálni nemzetiségi

mely a Népi Miniszterek Tanácsa Hírmondójának 14. számában kerül kihirdetésre 1918. április 2-án. Lásd: „Національні процеси в Україні. Історія і сучасність.” Київ – 1997. Ч. I. с. 484.

2 A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének alapító szerződését négy köztársaság: az Orosz Föderatív Szocialista Köztársaság, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság és a Kaukázuson túli Föderatív Szocialista Köztársaság (Grúzia, Azerbajdzsán, Örményország) képviselői 1922. december 30-án írták alá. Szövege megtalálható: „Комуністична партія – натхненник і організатор об'єднаного руху українського народу за утворення СРСР”: 36. док. і матеріалів. – Київ, 1963 – с. 308–312.

3 Az 1926. évi népszámlálás adatai szerint Ukrajnának a két világháború közötti határain belül (Galícia, Észak-Bukovina, Dél-Besszarábia, Kárpátalja és a Krím-félsziget nélkül) 29 millió lakos élt. Ebből 23,2 millió (80%) volt az ukrán nemzetiiségű. A legnagyobb számú nemzeti kisebbséget az oroszok alkották 2,7 millió fővel

politikáját. E politika, jellemzően, a területi-közigazgatási beosztás és a nyelvhasználat területeit érintette, valamint Ukrajna ukránosításának próbálkozásában öltött testet.⁴

Tekintettel arra, hogy a nemzeti kisebbségek jórészt tömbökben, számos esetben elkülönülten (kolóniákban) éltek, az új nemzetiségi politika megvalósításában a szovjet hatalom jelentős hangsúlyt helyezett a nemzetiségi járásoknak és nemzetiségi helyi tanácsoknak – mint speciális közigazgatási egységeknek – a létrehozására. E folyamat már 1922-ben, az első közigazgatási reformmal elkezdődik, mely célkitűzései között megfogalmazódik a „nemzetiségi szempontból homogén egységek kialakításának célszerűsége”.⁵ E folyamat jogi alapjainak megteremtése céljából 1924. augusztus 29-én az USZSZK Népbiztosainak Tanácsa (Рада Народних Комісарів – РНК) határozatot fogadott el A nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről.⁶ Nevezett és egy sor egyéb párt és tanácsi döntés végül is lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácssá, illetve a legalább 10000 ezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását. Ennek eredményeként az 1929. évre Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (ebből 9 orosz, 7 német, 4 bolgár, 3 görög, 2 zsidó és 1 lengyel), 1085 nemzetiségi községi tanács (a legtöbb: orosz – 489, német – 253, lengyel – 150, moldáv – 90, zsidó – 92, bolgár – 45 és görög – 30, de volt cseh, albán, belorusz és svéd is) és 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács alakult.⁷ Ezeknek a közigazgatási egységeknek, melyekben az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált, a nyelvek egyenlőségét úgy próbálták biztosítani, hogy a kisebbségben maradt nemzetiségek (ideértve akár az ukránokat is)

(9%). Jelentős számban vannak jelen a zsidók (1,2 millió fő), németek (210 ezer), lengyelek (117 ezer), lettek (11 ezer), litvánok (16 ezer) és örmények (10 ezer).

⁴ Ezt a korszakot a „коренізація” időszakaként emlegetik az ukrajnai szakirodalomban.

⁵ Az idézet B. Babij ukrán jogtudós alábbi munkájából származik: „Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.). Київ, 1961. – с. 221.

⁶ Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. – Харьков, 1927. – с. 97.

⁷ Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). Львів – 2001. с. 82.

az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének lettek nyilvánítva – megkapva az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ér, és elkezdődik folyamatos leépítésük.⁸

Ebben a korszakban jelentős erőfeszítések történnek a nyelvek egyenrangúsítása érdekében. Legalábbis szándék szintjén ez kiterjedt az élet minden területére: az iskolai oktatásra, a közigazgatási és bírósági eljárásra stb. A nyelvi viszonyok szabályozása törvényerejű okmányokban történik, melyek előírásainak betartatását büntetőjogi felelősség terhe alatt is biztosítják. A korszak számos ilyen jellegű okmánya között alaposságával, strukturáltságával, átfogó jellegével tűnik ki az 1927 júliusában a Központi Összukrán Végrehajtó Bizottság (Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет – ВУЦВК) és az USZSZK Népbiztosainak Tanácsa által elfogadott A nyelvek egyenjogúságának biztosításáról és az ukrán kultúra fejlődésének elősegítéséről szóló határozata.⁹ Különös hangsúlyt fektettek a szovjet hatalmi szervek arra, hogy a hivatalos propagandaanyagokat hozzáférhetővé tegyék a nemzetiségek nyelvén. Ezért a választási dokumentumok, a különböző párt és tanácsi határozatok fordításai gyakorlatilag minden, az országban jelentősebb számban jelenlévő nemzetiségi nyelven elkészültek. Nemzetiségek által jelentős számban lakott területeken az állami hivatalok betöltésének kritériumává vált az adott kisebbségi nyelv ismerete. Ugyanakkor számos problémát és furcsa helyzetet is szül ez a liberális hozzáállás. Például, a német nemzeti eljárás központjában nem tudtak mit kezdeni a eljárás lengyel nemzeti községéből beérkezett lengyel nyelven megírt okmányokkal. Jelentős problémát jelentett a nemzetiségek nyelvein való adminisztrálás is, mert sokszor lehetetlen volt fellelni egyes nemzetiségi nyelveket, például a jiddist alkalmazni tudó, megfelelően képzett kádereket. Ekkor merül fel először élesben a vita a nemzetiségek közötti közvetítő nyelv szerepéért az ukrán és az orosz nyelv támogatói között, és ebben az időszakban kerülnek az oroszok a nemzeti kisebbség, az orosz nyelv pedig a kisebbség nyelve kategóriába. A korszak kisebbségpolitikájának jellegzetességeihez tartozik még, hogy a bolsevik ideológia elzárkózik

⁸ Уо. с. 84.

⁹ Постанова ВУЦВК і РНК УСРР „Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури” – Збірник законень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1927 рік. – Київ, 1963. – Т. 1. – С. 620.

az „államnyelv” meghatározás alkalmazásától, melyet veszélyesnek ítélt a nyelvek egyenjogúságának biztosítása szempontjából. A Szovjetunió-nak *de jure* széthullásáig nem is volt államnyelve.

A 30-as évek közepétől a kisebbségi nyelvek preferálása fokozatosan háttérbe szorul, az USZSZK 1937-ben elfogadott Alkotmánya már említést sem tesz a nyelvi jogokról. A 1939. március 5.-ével datált, A nemzetiségi eljárások likvidálásáról, illetve reorganizációjáról szóló határozatával az Ukrán (bolsevik) Kommunista Párt Központi Bizottsága megszünteti a nemzetiségi közigazgatási egységeket.¹⁰ A kisebbségek nyelvi jogai javarészt az anyanyelvi alapiskolai oktatásra és a büntetőjogi peres eljárásokra korlátozódnak. Ukrajnában nyelvi síkon elkezdődik az oroszosítás, a politika területén pedig a leszámolások és repressziók korszaka.

A második világháborút közvetlenül megelőző időkből, a háború alatt és az utána következő években Szovjetunió-szerte, így Ukrajnában is, emberek milliói gyakran nemzeti hovatartozásuk okán is a rezsimek megtorló gépezetének áldozataivá válhattak. Mivel e jogsértéseknek – éppúgy, mint a szovjet rezsimiek által az osztályharc okán, illetve az ateista-vallásellenes retorziókkal kapcsolatos emberiségelleni bűncselekményeknek – a vizsgálata meghaladja e tanulmány kereteit, ezért álljon itt a nemzetiségi hovatartozás miatti repressziók rövid, teljesség igénye nélküli felsorolása.

– 1939. november-december: a Lengyelország németek által megszállt területeiről menekült lengyel, zsidó és más nemzetiségű személyeket belső-oroszországi és szibériai munkatáborokba deportálják (kb. 100 ezer fő).¹¹

– Ugyanebben az időszakban a Szovjetunióhoz csatolt területek lengyel telepeseit (oszadnikok) és az erdőrendészet alkalmazottjait, a lengyel közigazgatás volt munkatársait, valamint földbirtokosokat, értelmiségieket (több mint 100 ezer főt) telepítenek ki szibériai és közép-ázsiai vidékekre.

– A nyugat-ukrajnai területek német lakosságát a német-szovjet államközi szerződés alapján a birodalmi Németországba és a megszállt Lengyelország területére telepítik ki 1940 folyamán. (Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, a források csak Voliny megye esetében 42 ezer főről, Csernyivci megye, azaz Észak-Bukovina esetében pedig 45 ezer főről tesznek említést.)

¹⁰ Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). Львів – 2001. с. 209.

¹¹ Уо. с. 258.

– 1941 augusztusától Ukrajna német lakosságának 16 és 60 év közötti férfi tagjait munkaszázlójukba mobilizálják, családjaikat a közép-ázsiai köztársaságok valamelyikébe „különlakhelyre” (спецпоселение) számúzik.

– 1944 májusában deportálják az akkor még az Orosz Föderáció kötelékébe tartozó Krím-félsziget krími tatár, görög, bolgár, örmény, olasz nemzetiségű lakosságát, megközelítőleg 350 ezer személyt.

– 1944 novemberében internálják Kárpátalja magyar és német nemzetiségű 18 és 50 év közötti férfi lakosságát (az akció kb. 40 ezer személyt érint, többségük nem éli túl a fogságot).

Bár a háború után az új területi szerzemények soknemzetiségű lakossága révén, illetve a háborús veszteségek és a fentebb említett retorziók nyomán jelentősen módosul Ukrajna (az Ukrán SZSZK) lakosságának nemzetiségi összetétele¹², a hatalom nemzetiségi politikájában jelentősebb változás nem tapasztalható. Ugyan a világháború utáni években bizonyos „megkerülhetetlen” kisebbségi jogok (például: anyanyelvi oktatás és anyanyelvhasználat a közigazgatásokkal való kapcsolatban, elsősorban a más nyelvet nem értő, így a magyar kisebbség számára is) gyakorlati alkalmazására sor kerül, a nemzetiségi hovatartozásuk miatt meghurcoltak részleges rehabilitációjára és az egyes, elsősorban a nemzeti kisebbségek nyelvi és kulturális igényeinek kielégítését szolgáló intézkedésekre csak 1953-tól, a Sztálin halálát követő enyhülés időszakában kerül sor. Méghozzá egy merőben új koncepció alapján, melynek lényege: a nemzetek közötti egyenlőséget nem a számukra biztosított különböző jogosítványok által, hanem egybeolvadásuk útján kell elérni. E gondolat forrását az Szovjet Kommunista Párt (SZKP) 1961-ben megtartott XXII. Kongresszusának határozatában találjuk, mely meghirdette a nemzetiségek közötti viszonyok fejlődésének új szakaszát, melyet a nemzeteknek a teljes egységesülés eléréséig való közeledése jellemez majd.¹³ Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára a kongresszuson megtartott beszédében első ízben jelentette be, hogy a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új

¹² Összlakosság – 41,9 millió fő. Ebből ukrán nemzetiségű (millió főben) 32,2 (76,8%), orosz 7,1 (16,9%), zsidó 0,84 (2%), lengyel 0,36 (0,8%), belorusz 0,29 (0,7%), moldáv 0,24 (0,6%), bolgár 0,219 (0,5%), magyar 0,14 (0,35%), görög 0,104 (0,24%), román 0,104 (0,24%). Forrás: Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года: Украинская ССР. – Москва, 1963. – с. 168–169.

¹³ Lásd a Szovjet Kommunista Párt XXII. Kongresszusán elfogadott programját. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1964. – с. 282.

történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet. Ezt a fajta egységesítő politikát egészen a Szovjetunió széthullásáig következetesen folytatta a kommunista párt.

Az elképzelt „egységesülésnek” legfőbb akadályát a nyelvi különbségek képezték, melyek nem tették lehetővé például az iskolák tannyelvének egységesítését. Ennek okán a vizsgált időszak egyik ritka, kisebbségi jogot meghatározó jogi norma szövegét találjuk az 1959. évi, Az élet és az iskola kapcsolatának megerősítéséről és a népi oktatás további fejlődéséről szóló USZSZK törvény 9. cikkelyében, mely meghatározza, hogy: az iskolákban az oktatás a tanulók anyanyelvén történik, a szülők döntenek arról, hogy milyen tannyelvű iskolába járatták gyermekeiket, valamint a szülők, illetve a tanulók döntenek arról, hogy a Szovjetunió népeinek melyik nyelvét tanulják a tananyag keretein belül.¹⁴

Az állami politika feladata a nemzeti kisebbségek, különösen a nem egészen lojálisnak tekintett kisebbségek (ezek közé sorolhatták a magyarokat is) és a hozzá tartozó személyek ideológiai átnevelése volt. Ebben az átnevelésben fontos szerep jutott az orosz nyelvnek. Ezért számos párt és kormányhatározat foglalkozott az orosz nyelv önkéntes elsajátításának szorgalmazásával. A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja,¹⁵ amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.” A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a magánéletben. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – fejtette ki véleményét Hazanarov szovjet kutató.¹⁶ Szerinte a nyelvek egyenlősége nem más, mint „minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő

¹⁴ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1959. №14. – ст. 101.

¹⁵ A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1986. – 89–90.

¹⁶ Хазанаров, К.: Решение национально-языковой проблемы в СССР. Москва: Издательство политической литературы, 1982. – с. 111.

jogi feltételeket a szabad fejlődéshez”.¹⁷ Ebben a sajátos nyelvi egyenjóságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények. A szovjet pártvezetők az oroszzt a szovjet emberek második anyanyelvének tekintették. A gyakorlatban tehát a nyelvi egyenlőség az orosz nyelv privilegizált helyzetét jelentette, amit „az egyenlő nyelvek összességéből a szocializmus építésének és megszilárdításának folyamatában a népek önkéntes kezdeményezése folytán a nemzetek közötti érintkezés eszközüül választottak”.¹⁸

A múlt rendszernek az oroszosítást szorgalmazó egyik utolsó okmánycsomagját az 1983-ban Az általános iskolákban és más tanintézetekben az orosz nyelv oktatásának javítását célzó intézkedésekről című, valamint a hasonló minisztériumi rendeletek alkotják¹⁹ (melyek tartalmukban kísérteties hasonlóságot mutatnak az ukrán oktatási tárccának a 2000-es évek eleji hasonló irányultságú rendeleteivel, csak utóbbiak az orosz nyelv helyett az ukrán nyelvet preferálják a kisebbségek nyelvén oktató tanintézmények számára).

A szovjet korszak kisebbségpolitikáját jellemezve fontos megállapítani, hogy annak minden időszakában a nemzeti kisebbségek számára (mint bármilyen más közösség számára is) tilos volt a politikai és érdekvédelmi önszerveződés. Kivételek esetleg a kultúra egyes területein fordulhattak elő, de ott is csak a hatalmi szervek felügyelete mellett.

1.3. A peresztrojka és a függetlenedés időszaka

A Szovjetunióban a múlt század 80-as éveiben jelentkező válságjelenségek az eddig folytatott kül-, bel- és gazdaságpolitika részleges átértékelésére kényszerítik az ország vezetését. Az állampolitika számos, addig sérthetetlennek tűnő alapdogmája kérdőjeleződik meg. Így a „lenini nemzetpolitika” győzedelme és a nemzeti kisebbségi kérdés problémamentessége is. Az 1987–1988-as években számos SZKP és UKP fórum témája a nemzetiségi kérdés. Ekkor fogalmazódik meg a gondolata az Ukrán Népköztársaság idején és a szovjet korszak kezde-

¹⁷ Уо. с. 112.

¹⁸ Уо. с. 118.

¹⁹ Рябошапко Л.: Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). Львів – 2001. с. 327.

tén alkalmazott, úgymond, „az igazi lenini nemzeti politika” megoldásaihoz való visszatérésnek. Létrejönnek a nemzetiségi kérdés kezelését hivatott intézmények²⁰, melyek hozzáálltak a kialakult helyzet értékeléséhez és a jogszabályi háttér kialakításához. A készülő jogszabályi koncepciók a kisebbségi önkormányzatiság két alapelvére épülnek: az egy tömbben, lakhelye szerint többséget alkotó nemzeti kisebbségek számára biztosítani szándékoznak a nemzeti közigazgatási egységek létrehozásának a lehetőségét, valamint minden nemzeti közösség számára függetlenül a közösség tagjainak lakhelyétől törvényben biztosítani a kulturális önkormányzatiság jogát.²¹ A 80-as évek végén, a kisebbségi kérdés hangsúlyozott kezelése kézenfekvő, hiszen a statisztikai adatok a magukat nem ukrán nemzetiségűeknek vallók számának (különösen az orosz nemzetiségű lakosságnak) gyarapodását mutatják.²²

1989 októberében kerül elfogadásra A nyelvekről az Ukrán SZSZK-ban című törvény (Nyelvtörvény)²³, mely mai napig gyakorlatilag eredeti formájában érvényesnek tekinthető, bár számos normaszövege értelmét veszítette, egyes tételei pedig ma már anakronisztikusnak hatnak. E jogszabály megalkotói – a 20-as évek hagyományit követve –

²⁰ 1988 áprilisában, az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa (Parlamentje) keretében, a későbbi államelnök L. Kravcsuk vezetésével megalakul a Hazafias és Internacionalista Nevelés, valamint a Nemzetiségek Közötti Viszony Kérdéseinek Bizottsága. Az 1990. évi első többesjelöléssel megtartott választások után létrejött Parlamentben e bizottság utódjaként M. Sulga professzor vezetésével megalakul Az Állami Szuverenitás, Köztársaságok és Nemzetiségek Közötti Kapcsolatok Kérdéseinek Bizottsága. 1990 márciusától az USZSZK Minisztertanácsa keretein belül elkezdi tevékenységét a Nemzetiségi Ügyek Állami Bizottsága. Lásd: Рябошапко Л.: Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000), Львів – 2001. c. 350–354.

²¹ Ezeket a szándékokat tükrözik többek között: Материалы Пленуму ЦК КПСС, 19–20 сентября 1989 г. – Москва: Политиздат, 1989. – с. 228; Комуніст України – 1989. - №11. с. 18.; Кравчук Л. Если услышан каждый – Известия. – 1989. 8 октября. с. 3.

²² Az 1989. évi népszámlálás adatai szerint az Ukrán SZSZK lakosainak száma 52,452 millió fő, ebből ukrán nemzetiségű 37,419 millió (72,6%), orosz – 11,355 millió (22,1%), tehát összesen a lakosság 94,7%-át alkották. A többi 5,3%-on több mint 100 nemzetiség megjelenítőt osztottak. Közülük a számottevőbbek: zsidó – 486 ezer (0,94%), belorusz – 440 ezer (0,85%), moldáv – 324 ezer (0,63%), bolgár – 234 ezer (0,45%), lengyel – 219 ezer (0,42%), magyar – 163 ezer (0,32%), román – 135 ezer (0,26%), görög – 99 ezer (0,19%).

²³ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР” № 8312-ХІ, 28.10.1989. Відомості Верховної Ради УРСР. Додаток №45. – Київ, 1989. – с. 58–66.

egyrészt (az elvek szintjén) törekedtek a nyelvek egyenjogúságának biztosítására, másrészt az ukrán nyelvnek meghatározzák az államnyelv státuszát és az orosz nyelv privilegizált helyzetét is igyekeznek megőrizni, biztosítva számára a Szovjetunió népei közötti kapcsolattartás nyelvének jogállását. Bár a Nyelvtörvény demokratikusan megengedi a nemzetiségek nyelvének alkalmazását az élet számos területén, és az oktatás és nevelés nyelvének kiválasztását a szülőkre bízva, de a kisebbségi nyelvek hivatalos alkalmazását a közigazgatási és bírósági szerveknél csak az adott kisebbség által többségben lakott közigazgatási egységek keretein belül teszi lehetővé.

1990. július 16-án az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadja és kihirdeti Ukrajna állami szuverenitásának deklarációját (nyilatkozatát).²⁴ E, ma már inkább történelminek, mintsem közjoginak tekinthető okmány²⁵ tükrözi a korszak nemzeti és liberális romantizmusát, és a jogalkotók és szakmai tanácsadók szándékát a nemzetiségi kisebbségek számára a lehető legszélesebb jogok biztosítására. Bár az okmány Ukrajnát „mint szuverén nemzetállamot” határozza meg, ugyanakkor Ukrajna népének a köztársaság minden nemzetiségű polgárainak összességét tekinti, kilátásba helyezi nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozását, és szavatolja minden Ukrajna területén élő nemzetiség jogát a szabad nemzeti-kulturális fejlődéshez.

Alig több, mint egy év elteltével, 1991. november elsején, pontosan egy hónappal a december elsejére kitűzött függetlenségi referendum előtt, az Ukrán Parlament – a Legfelsőbb Tanács (Verhovna Rada) elfogadja és kihirdeti Ukrajna nemzetiségi jogainak Deklarációját.²⁶ Ez az okmány a kinyilatkoztatott jogok tekintetében Közép-Európában biztosan egyedülálló. Többek között, minden nép és nemzetiségek számára kilátásba helyezi:

²⁴ Декларация про державний суверенітет України, Lásd: „Національні процеси в Україні. Історія і сучасність.” Київ-1997. Ч. I. с. 574–578.

²⁵ Azért tekinthető inkább történelminek, mert jogkövetkezményei, a Verhovna Rada (Legfelsőbb Tanács) által 1991. augusztus 25-én elfogadott – Ukrajna Függetlensége Kihirdetésének Aktusa érvénybe lépése után, fokozatosan csökkennek. A benne megfogalmazott, különösen a kisebbségek jogainak szavatolásával kapcsolatos jogok, nem kerülnek be az új Alkotmány (1996) szövegébe, a rájuk való hivatkozást úgy a jogalkotói, mint a jogalkalmazói gyakorlatban figyelmen kívül hagyják.

²⁶ Верховна Рада України. Декларация прав національностей України. Газета Голос України – 1991 – 2 листопада.

- az általuk hagyományosan lakott területek megőrzését és e területeken a nemzetiségi-közigazgatási egységek létrehozását;
- az anyanyelv szabad használatát a közélet minden területén, különösen az oktatás, a gazdaság és a hírközlés területén;
- hogy a Nyelvtörvény vonatkozó normáját úgy kell értelmezni, miszerint nem csak azokban a közigazgatási egységekben lehet a nemzetiség nyelvét az államnyelv mellett egyenrangúként használni, ahol valamely nemzetiség többséget alkot, hanem bárhol, ahol hagyományosan, illetve egy tömbben él; mi több, ahol több nemzetiség él együtt, és egyik sem alkot többséget, bármilyen nyelv alkalmazható, a helyi közösség akarata szerint;
- a nemzeti szimbólumok szabad használatát;
- a nemzetiségek történelmi örökségének védelmét;
- kulturális központok, egyesülések létrehozásának és az anyaországgal való szabad kapcsolattartás jogát.

1991 májusában megkötött Ukrajna első kétoldalú egyezménye a nemzetiségi kisebbségek jogainak védelmében – A Magyar Köztársaság és az Ukrán Szocialista Köztársaság nemzeti kisebbségek védelméről szóló közös nyilatkozata²⁷, mely magában foglalta az akkori idők szerint nemzetközi-jogilag elismert nemzetiségi kisebbségi jogok katalógusát, többnyire a nemzetközi jogi okmányokra jellemző kerek és deklaratív megfogalmazásban. Ezzel együtt ez az okmány több szempontból is elvi jelentőségű: a nemzetközi jog kisebbségvédelmi alapelvei immár Ukrajna belső jogrendjének részét képezték. A nyilatkozat demonstrálta a kisebbségi kérdés hangsúlyos voltát a két ország kapcsolatrendszerében és a születő ukrán állam hajlandóságát a kisebbségi jogok nemzetközi szintű szavatolására. Máig ható gyakorlati jelentősége pedig abban rejlik, hogy ezen okmány alapján, mely teljes egészében be lett emelve a két ország közötti Alapszerződésbe – 2008 év szeptemberében immár 14. alkalommal ülésezett a Magyar–Ukrán Nemzeti Kisebbségek Jogainak Szavatolásával Foglalkozó Kormányközi Vegyes Bizottság.

Közvetlenül a sikeres függetlenségi referendum (1991. december 1.) lezárulta és Ukrajnának mint független államnak a szomszédos államok és a nemzetközi közösség főbb tényezői által való érismerését követően

²⁷ Декларация та Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою про забезпеченню прав національних меншостей від 31 травня 1991 р.; Збірник чинних міжнародних договорів України. – Т. I. 1990–1991 рр. – Київ, 2001 р. с. 166–174.

érzékeltetővé váltak a negatív jellegű elmozdulások az állami kisebbségpolitika és jogalkotás területein. E pozíciómódosulás tetten érhető már 1992-ben az Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye parlamenti plenáris vitájában és a zárószavazás eredményében. Ekkor ugyanis a betervezett 22 cikkelyes törvény 19 cikkelyesre módosul. A normaszövegből kikerül az a három cikkely, melyek a nemzetiségi közigazgatási egységek (területi autonómiák) létrehozását és működését lettek volna hivatottak szabályozni.²⁸

Tehát 1992. június 24-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) elfogadja Ukrajna Nemzeti kisebbségekről szóló törvényét,²⁹ mely időrendi sorrendben az első és napjainkig egyetlen speciálisan a nemzeti kisebbségek jogállása meghatározásának, valamint e közösségek és a hozzájuk tartozó személyek jogai törvényi szavatolását célul tűző ukrainai nemzeti jogszabály. E jogszabály normaszövegét a megalkotásának idejében általánosan elfogadottnak tekintett progresszív jogelvek alapján, az érvényes nemzetközi dokumentumok (elsősorban az EBEÉ 1990. évi koppenhágai dokumentuma) valamint a már létező ukrainai hagyományok és tapasztalatok alapján és figyelembevételével állították össze. A dokumentum elvi szinten kinyilvánítja többek között: az emberi és a nemzetiségi jogok egységét, a nemzetiségi hovatartozástól független törvényelőtti egyenlőséget, garantálja a nemzeti kisebbségek jogát a kulturális autonómiára, valamint a történelmi és hagyományos életter megőrzésének jogát, biztosítja az identitásválasztás és a kapcsolattartás szabadságát, valamint a nemzetközi szerződések primátusát a nemzeti jogszabályokkal szemben. Ezen túl e törvény normaszövege tükrözi az Ukrajnában elfogadottnak tekintett nemzetiségi kisebbségi jogok katalógusát. Így: a kisebbségi identitás kinyilvánításának, megőrzésének és fejlesztésének jogát, a nemzetiségi nyelven való tanulás, illetve a nemzetiségi nyelv tanulásának jogát, a nemzeti szimbólumok szabad használatának és a nemzeti ünnepek megtartásának jogát, a felekezeti és val-

²⁸ A magyar kisebbség számára a dolog pikantériáját az adja, hogy e módosítás egyik kezdeményezője és a vitában egyik legelszántabb szorgalmazója a Beregszász központú, magyar többségű választóközrletnek, a megyei magyar szervezet (KMKSZ) és vezetője támogatása által (a járási szervezet által támogatott magyar nemzetiségű jelölttel szemben) mandátumhoz jutott képviselője (V. Sepa) volt. Lásd: Jánki András: Ukrajna 1989–1998. In Bárdi Nándor, Éger György (szerk.) *Útkeresés és integráció*. Budapest, 2000. 794.

²⁹ Закон України про національні меншини в Україні. Відомості Верховної Ради України. – 1992. № 36. – ст. 529.

lásgyakorlás szabadságát, oktatási és kulturális intézmények létrehozásának jogát, a többségben lakott területeken a kisebbségek nyelvének hivatalos használatának jogát, a nemzetiségi család- és utónévhez való jogot, a szervezetek alapításának lehetőségét, valamint a közéletben való részvétel lehetőségét. E törvény egyaránt elismeri a nemzeti kisebbségi közösségek kollektív, valamint az ezen közösségekhez tartozó személyek egyéni jogait.

Bár elfogadása után e jogszabályt több ukrán és külföldi szakértő nevezte példaértékűnek, számosan bírálták és bírálják ma is.³⁰ Bírálathoz tárgyát képezi a már fentebb említett, a területi közigazgatáshoz való jog kiemelése a törvényből, melyet egy korábban, több hivatalos okmányban kinyilatkozott (beígért) jog visszavonásaként értékelnek. A nemzeti kisebbség fogalmának lehető legtágabb értelmezése (a törvény 3. cikkelye szerint a nemzeti kisebbségekhez tartoznak Ukrajna állampolgárainak mindazon csoportjai, akik nemzetiségük szerint nem ukránok, kifejezésre juttatják nemzeti öntudatukat és egymás iránti közösségüket) sok esetben ellehetetleníti a jogok kedvezményezettjeinek behatárolását. Gyakorlati szempontból értelmezhetetlen és ezért alkalmazhatatlan a törvényben (6. cikkely) „garantált” kulturális autonómia intézménye. A kisebbségi nyelvek hivatalos használatának lehetőségét ismét a lakhely szerinti többséghez köti, vagyis figyelmen kívül hagyja az Ukrajna nemzetiségi jogainak deklarációjában foglaltakat, és visszatér a Nyelvtörvény előírásához. Ami különösen sajnálatos, már hagyománnyá vált, hogy e törvény számos rendelkezését más jogszabályok megalkotásánál figyelmen kívül hagyják. Például, e törvény 15. cikkelye meghatározza a nemzetiségi társadalmi szervezetek jogát a jelöltállításra mind a helyhatósági, mind az országos választásokon, de a ma érvényes választási törvények egyike sem engedélyezi ezt a gyakorlatban. Hasonló a helyzet a kisebbségek fejlődésére a törvény 16. cikkelyében kilátásba helyezett állami támogatással. Ez idáig még egyetlen költségvetési törvény sem tartalmazott ilyen irányú kiadási tételt.

³⁰ Ukrajna Nemzeti kisebbségekről szóló törvénye kritikus elemzéseit találjuk: М. Шульга: Міжнародний досвід захисту прав національних меншин. In *Права людини в Україні*. Інформаційно-аналітичний бюлетень – вип. 21., Київ, 1998. – с. 6–30.; В. Мармазов, І. Піляєв: „Україна в політико-правовому просторі Ради Європи”, Київ, 1999.; М. Товт: *Міжнародно-правовий захист національних меншин*. Ужгород, 2002 – с. 113–116.; В. Мицик: *Права національних меншин у міжнародному праві*. Київ, – 2004. с. 198–214.

A fentebb vázolt időszak, a szovjet peresztrojka és az ukrán függetlenedés időszaka tekinthető az ukrainai (kárpataljai) magyar kisebbség nemzetiségi jogérvényesítése szempontjából a legproduktívabbnak. Megalakulnak a megyei és az országos érdekvédelmi szervezetek: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), illetve az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ), valamint számos helyi magyarságszervezet (szakmai, érdekvédelmi és kulturális szervezetek, egyesületek). Az 1990. évi választások eredményeként létrejövő kárpátaljai megyei és számos járási, valamint helyi tanácsban a magyar nemzetiségű képviselők „magyar frakciókat” alakítanak, melyek, többnyire közösen az érdekvédelmi szervezetekkel, aktívan bekapcsolódnak a folyamatosan formálódó kisebbségi jogok saját közösségük számára való érvényesítésébe. A Kárpátaljai Megyei Tanácsban működő Magyar Frakció szorgalmazásának köszönhetően Ukrajna Államelnökének Megyei Megbízottja rendeletet adott ki a Nyelvtörvény és az Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye végrehajtásától a megyében.³¹ Ukrainai viszonylatban egyedülállóan e dokumentum rendelkezik többek között arról, hogy a tömbben élő kisebbségek által lakott településeken a vállalatok, hivatalok, szervezetek hivatalos megnevezéseit, valamint a helységek, közigazgatási egységek, utcák, terek megnevezéseit az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni. Meghatározza továbbá, hogy a nemzeti kisebbség által többségben lakott településen elhelyezkedő állami és társadalmi szervek tisztségviselői hivatali teendőik ellátásához megfelelő szinten kötelesek ismerni mind az államnyelvet, mind az adott kisebbség nyelvét, valamint hogy az ilyen helységekben az állami szimbólumok mellett az adott kisebbség nemzeti szimbólumai is használhatók. Ez az előírás teremti meg a jogalapot a kárpátaljai magyar helységekben arra, hogy a közigazgatási épületeken, az állami kék-sárga lobogó mellett ott lehessen a nemzeti trikolor is.

Ugyancsak e képviselőcsoport tevékenységének köszönhetően vette kezdetét a magyarlakta települések történelmi (magyar) helységnevei visszaállításának folyamata, melynek eredményeképpen minden település, mely élt ilyen kezdeményezéssel, hivatalos formában visszakapta eredeti nevét. A korszak magyar kisebbségi vívmányai sorában mindenkép-

³¹ Закарпатська обласна державна адміністрація // Розпорядження Представника Президента України „Про реалізацію в області законів України „Про мови в Українській РСР” та „Про національні меншини в Україні”. Ужгород, 17 грудня 1992 року, № 469.

pen megemlíthető, hogy 1991. december elsején, az országos függetlenségi és a megyei különleges önkormányzatról szóló referendummal egy időben, az egyetlen magyar többségű járás területén referendumot tartanak a Magyar Autonóm Körzet létrehozásáról. A 76%-ban magyarok lakta Beregszászi járás lakosságának 82%-a támogatta e területi autonóm formáció létrehozásának elképzelését.³²

1.4. A független ukrán állam nemzetiségpolitikája

Földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai, korábbi államformációktól megörökölt sokszínű nemzetiségi összetétele (mely az államhatárok módosulása, illetve mind az önkéntes, mind a hatalom által inspirált migrációk és retorziók hatására a huszadik század folyamán többször drámai változásokon ment keresztül), valamint az a tény, hogy minden szomszédos állam nemzetisége jelentősszámú kisebbségként van jelen polgárai között, Ukrajna számára a nemzetiségi kérdést a szomszédtság és regionális biztonságpolitika homlokterébe alították. Ezért magától értetődő, hogy a múlt század kilencvenes éveinek első felében az új ukrán államnak más államokkal, elsősorban a szomszédokkal, a FÁK országaival és a közép-kelet-európai régió több államával megkötött alapszerződéseiben jelentős súllyal van jelen a kisebbségek jogainak védelme. Anélkül, hogy kisebbiteni szándékoznának ezeknek a kétoldalú szerződéseknek a jelentőségét, különösen az érintett kisebbségekre való tekintettel (hiszen anyaországai között, érdekükben kötöttek), meg kell jegyeznünk, hogy az akkorra már meglévő (deklarált, ilyen-olyan formában kodifikált) kisebbségvédelmi jogok tárházát már lényegében nem gyarapították, a kisebbség jogi státuszát nem módosították. Egyetlen kivételtől eltekintve.

E kivételt az 1997 júniusában Romániával a jószomszédi viszonyról és együttműködésről megkötött Szerződés³³ képezi. E dokumentum kisebbségvédelmi szempontból legfőbb érdeme a konkrétumokra való törekvés, ami – az okmány előkészítésben részt vettek tanúsága szerint – a román fél érdeme volt. Külön érdeme e dokumentumnak, hogy

³² A XXI. összehívású Népképviselők Beregszászi Járási Tanácsának X. ülészakának 1992. január 30. kelt, Az 1991. december 1-jén megtartott referendum eredményeiről szóló Határozata. *Beregi Hírlap*, 1992. február 5., 12. sz.

³³ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 40. ст. 262.

a kisebbségvédelem területén kötelezően alkalmazandó okmányok sorába felveszi az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201. sz. Ajánlását. Igaz, a kisebbségek kollektív jogainak és területi önkormányzati jogosultságának kivételével.

A Független Országok Közössége (FÁK) keretében 1994 októberében megkötött A Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek védelméről szóló egyezménynek³⁴ regionális jellege ellenére jelentős szerepe lehetne a kétoldalú kapcsolatok szintjén, hiszen számos volt szovjet tagállammal megkötött alapszerződés (például Kazahsztán, Örményország) hivatkozik rá. Ebben az esetben viszont az a furcsa helyzet állt elő, hogy bár Ukrajna aláírta a nevezett megállapodást, a mai napig nem ratifikálta azt, többek között arra való hivatkozással, hogy nem eldöntött a kérdés: csatlakozott-e Ukrajna a Független Államok Közösségéhez mint nemzetközi szervezethez, vagy sem.

Ukrajna 1996-ban elfogadott Alkotmánya³⁵ lényegében nem foglalja az ország nemzeti kisebbségeinek jogállásával. A kisebbségi kérdést illető „mértéktartás” egyértelműen tetten érhető az alkotmányozási folyamatban (1992–1996), amikor is fokozatosan kimaradnak az első szövegtervezetekben még 12 cikkely terjedelemben, külön fejezetet alkotva jelenlévő kisebbségi jogvédelmi normák. Elvi módosulás, hogy az alkotmányozás alanya „Ukrajna népéről” (Függetlenségi Deklaráció), „Ukrán Népre” módosul – melynek Ukrajna minden nemzetiségű polgára részét képezi (preambulum), és melyen belül külön kategóriát alkot az „Ukrán Nemzet” (náció). Az Alaptörvény „garantálja az orosz és más kisebbségi nyelvek szabad fejlődését és alkalmazását” (10. cikkely), „elősegíti minden őshonos nép és nemzeti kisebbség etnikai, kulturális, nyelvi és felekezeti önazonosságának a megőrzését” (11. cikkely), tilt bármilyen privilegiumot és korlátozást, többek között etnikai származás és nyelvi sajátosság alapján is (24. cikkely). Valamint a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek részére, a törvénynek megfelelően, garantálja az anyanyelven való oktatást vagy az anyanyelv tanulását állami és önkormányzati oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi-kulturális szervezetek által (53. cikkely). A 92. cikkely 4. bekezdése, a nyelvek alkalmazásának szabályozását törvényi előírások kizárólagos hatáskörébe utalja. A 103., 127. és 148.

³⁴ Конвенція СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.) *Права людини в Україні*. Вип. 21. – Львів, 1998. – с. 408–412.

³⁵ Конституція (Основний Закон) України. *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. Ст. 141.

cikkelyek az államelnöki, bírói és alkotmánybírói hivatalok betöltését az államnyelv ismeretének kritériumához köti.

Az alkotmányszöveg kisebbségjogi szempontból egyetlen radikális újítása – az őshonos népek kategóriájának a bevezetése, mellyel azóta sem tud mit kezdeni sem az ukrán jogelmélet, sem a jogalkalmazás.

Ukrajna Európa Tanácsi tagsága a 90-es évek közepétől ismét aktualizálta a nemzeti kisebbségek jogállásával kapcsolatos kérdéseket. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének a csatlakozás feltételeit tartalmazó 190. (1995) sz. döntése³⁶ egyértelműen fogalmazza meg Ukrajna e területen vállalt kötelezettségeit: „ratifikálni a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Európai Keretegyezményt, a kisebbségekkel kapcsolatos politikáját a Parlamenti Közgyűlés 1201. sz. Ajánlása és ezen okmány elveinek megfelelően alakítani, beépíteni ezeket jogrendszerébe és közigazgatási gyakorlatába”, valamint „a csatlakozást követő egy éven belül aláírni és ratifikálni a Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartáját”.

A Keretegyezményt a csatlakozás (1995) utáni harmadik évben, az ukrán nemzeti demokratikus (értsd – nacionalista) pártok ellenállása mellett, végül sikerült ratifikálnia az Ukrán Legfelsőbb Tanácsnak.³⁷ A Nyelvi Charta sorsa sokkal hányatottabbra sikeredett. Az állami (államelnöki és kormány-) hivatalok sehogyan sem tudták megszűlni a ratifikációs törvény tervezetét. Végül a baloldali és orosz vonalas többségű Emberjogi és Kisebbségi Bizottság előterjesztésére az ugyanilyen orientációjú többséggel felálló Parlament 1999 decemberében elfogadott egy, a kisebbségek számára kedvező tartalmú ratifikációs törvényt.³⁸ De ez az okmány nem került letétbehelyezésre az ET Főtitkáránál. 2000 júniusában az Alkotmánybíróság formai hibára hivatkozva hatálytalanította azt: a ratifikációs törvényt nem az államelnök, hanem a parlament elnöke írta alá és hirdette ki – mint egyébként ezen AB-döntésig minden ratifikációs törvényt. Ugyanakkor az AB döntése visszamenő hatállyal csak ezt az egyetlen ratifikációs okmányt hatálytalanította. Egyértelmű volt a politikai szándék, és az, hogy e szándék érvényesítésének eszköze az Alkotmánybíróság lett.

³⁶ Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, EOPINI 90. WP 1403–26/9/95–8-E.

³⁷ Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. // №703/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, – 1998, № 14., – Ст. 56.

³⁸ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №1350-XIV. *Відомості Верховної Ради України*, – 2000, № 3., – Ст. 24.

Azt a ratifikációs törvényt, mely végül érvénybe lépett, 2003 májusában fogadták el.³⁹ Szerzői, a Charta alkalmazási szabályait betartva, olyan tartalommal tudták megtölteni, mely követelményszintjét tekintve jelentősen alatta van a már több évtizede Ukrajnában gyakorolt nyelvi jogoknak. Tehát a kisebbségek számára a meglévő pozíciók őrzéséhez sem biztosít támpontot, míg rá való hivatkozással tovább lehet nyirbálni a kisebbségek jogait.⁴⁰

Ugyanakkor nem volna teljesen megalapozott azt állítani, hogy a nemzeti kisebbségi jogok érvényesítése szempontjából semmilyen hozadéka ne lenne az Európa Tanácsi tagságnak. Ha nem is túlzott odafigyeléssel a kisebbségi közösségek igényei és panaszai iránt, de működik a nevezett konvenciók monitoring rendszere. 2008-ban Ukrajna megtette első jelentését a Nyelvi Charta és 2009-ben már a harmadik jelentését a Kisebbségi Keretegyezmény végrehajtásáról.

Az első jelentés értékelésében a Keretegyezmény végrehajtását vizsgálni hivatott Konzultációs Bizottság elég kritikusan ítélte meg az ukrainai helyzetet.⁴¹ Többek között az alábbi észrevételeket tette:

- A törvények nem tartalmazzák a „nemzeti kisebbség” és az „őslakos népek” fogalmak és terminusok meghatározását, értelmezését; a nemzeti okmányok továbbra is 130 nemzetiségről beszélnek, hiányzik a kisebbségek lajstroma – vagyis nem tisztázott a kisebbségi jogok címzettje, jogalanyának meghatározása.
- Az Alkotmány megkülönböztetést tiltó normáját (24. cikkely) a kisebbségek pozitív megkülönböztetését célzó (például a választási szabályok megalkotásánál) döntések ellenérveként alkalmazzák.

³⁹ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. *Відомості Верховної Ради України*, – 2003, № 30., – Ст. 259.

⁴⁰ A Nyelvi Charta ratifikálása körüli bonyodalmak részletes és hiteles dokumentálását találjuk В. Алексеев kötetében: *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харьков, – 2008. Az 1999-ben és 2003-ban ratifikált törvényben a Charta ajánlott rendelkezései közül Ukrajna által vállalt kötelezettségek különbségeiről lásd Beregszászi Anikó és Csernickó István tanulmányait: Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság In ...*itt mennyt ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 2004. – 23–34.; Ugyanők: A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2. 251–261.

⁴¹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Ukraine. – ACFC/OP/1/(2002)2. – March 2002.

- A Nemzeti kisebbségekről szóló törvény garantálja a kisebbségek jogát a kulturális autonómiára, de semmilyen jogszabály nem rendelkezik ezen intézmény formáját, tartalmát és működésének mechanizmusát illetően.
- Aggodalomra ad okot a nyelvi kérdés körül mind a politikum, mind a társadalom köreiben elmérgesedő vita.
- Ellentétes a Keretegyezmény 9. cikkelyével az elektronikus médiáról szóló törvénynek az a tétele, mely szerint az országos lefedettséggel rendelkező rádió- és TV-csatornák csak államnyelven sugározhatnak, a kisebbségi nyelveken csak regionális adók sugározhatnak adást.
- Aggodalomra ad okot a nyelvtörvény tervezete, melynek elfogadása hátrányosan érintené a nyelvi kisebbségeket.
- Ellentétes a Keretegyezmény normájával az a törvényi előírás és létező gyakorlat, mely szerint csak a kisebbségek által többségben lakott településeken lehetséges az államnyelv mellett a kisebbségi nyelv hivatalos használata.

És ami mára élesen aktuálissá vált: a Konzultatív Bizottság felhívja az ukrán illetékesek figyelmét, hogy körültekintően járjanak el az oktatási reform megvalósításakor, ne engedjék meg, hogy szűküljenek a kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz való jogai.

A 2000. évtől a kisebbségek jogait szabályozni hivatott speciális törvényszintű jogszabály Ukrajnában nem került elfogadásra (kivétel a fentebb említett Nyelvi Charta ratifikációja – melynek a kisebbségek számára inkább negatív az üzenete). Ugyanakkor számos, a közelmúltban elfogadott törvény és egyéb, érvénybe lépett alacsonyabb rendű jogszabály érinti kedvezőtlenül a nemzeti kisebbségeket. Így például a parlamenti választásokról szóló törvény 2001. évi módosításakor minden, a kisebbségi jogok érvényesítését előírányzó jogi norma (választóköretek kialakítása, szavazócédulák nemzetiség nyelveken stb.) kikerült a törvény szövegéből. Ismét egy magyar vonatkozású furcsaság: a parlamenti jegyzőkönyv tanúsága szerint, e törvénymódosítást a Parlament akkori magyar nemzetiségű képviselője szavazatával támogatta.⁴²

⁴² Стенограма засідань Верховної Ради України III скликання. *Голосування в цілому за Закон України „Про вибори народних депутатів України”* – 13 вересня 2001 року 13:42. // Верховна Рада України – Офіційний Вебсайт: http://gska2.rada.gov.ua/pls/radac/h_n_arh?day_ =13&month_ =09&year=2001&k rit=0&nom_skl=3&nom_ses=8

A különböző területeken való nyelvhasználat szabályozásának gyakorlata alapvetően az ukrán nyelv javára módosul. E módosulás lényege: bármelyik területet szabályzó (adó, pénzügy, biztosítás, medicina, választások, élelmiszerminőség stb.) jogszabálynak a dokumentumok megalkotásának, kihirdetésének, alkalmazásának stb. nyelvét szabályzó norma megalkotásánál korábban szokás volt e kérdést a nyelvtörvény hatáskörébe utalni. Ez a kompromisszumosnak tekinthető gyakorlat módosul az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány 10. cikkét értelmező 1999. évi 10-rp. sz. Határozatának⁴³ elfogadásával. Az AB döntése az Alkotmánynak az anyanyelven való oktatást, illetve az anyanyelv tanulást garantáló, fentebb idézett 53. cikkelye az alábbi értelmezését adja: „Az állami és kommunális oktatási intézményekben, az államnyelv mellett, az Alkotmány tételeinek, többek között, az 53. cikkelye 5. részének és a vonatkozó törvényeknek megfelelően, az oktatás folyamatában lehetséges a nemzeti kisebbségek nyelvének az alkalmazása, illetve oktatása”. Ily módon a taláros testület értelmezése, az anyanyelven való oktatás alkotmányos garanciáját felcserélte az ilyen nyelvek alkalmazásának lehetőségével. E döntés jogtalanságával kapcsolatos álláspontjának Olekszandr Mironenko alkotmánybíró a Határozathoz csatolt Különvéleményében⁴⁴ adott hangot, melyben többek között megállapította, hogy: „A Bíróság határozatával ténylegesen megszüntette és hatálytalanította az Alkotmány 10. és 53. cikkelyeiben megerősített alkotmányos garanciákat”.

Az ezt követő évek gyakorlata az, hogy minden területen jogszabályba foglaltatik az ukrán nyelv kizárólagossága. Különös felerősödött ez a tendencia az ún. „narancsos forradalom” után, miután a kormányon belül egyértelművé vált az ukrán nacionalista (nemzeti) túlsúly, a humán tárca(k) (kultúra, oktatás, kisebbségügy) vezetését kizárólag „nemzetileg elkötelezett” (többnyire galíciai származású) „szakemberekre” bízták.

⁴³ Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 р. по справ № 1–6/99.; <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9344>

⁴⁴ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України (254к/96-ВР) щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови); <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9345>

Ez a változás legérzékenyebben az orosz nyelvű lakosságot érintette, hiszen ma már a bolti áruk címkéje, a gyógyszerek tájékoztatói, a banki bizonylatok, a bírósági ügyiratok, a reklámok, hirdetések, a vasúti menetjegyek, a használati utasítások, vagyis szinte minden kizárólag ukrán nyelven létezik, míg korábban gyakorlat volt a(z ukrán–orosz) kétnyelvűség. Az oroszajkiúk által többségben lakott vidékeken az orosz egynyelvűség sem volt ritka.

Néhány újítás a nyelvi egyenlőség, illetve egyenlőtlenség területéről. A nem ukrán nyelvű kiadványok importjánál pótvám megfizetése kötelező. 2008-tól csak ukrán nyelven sugárzó adók pályázhattak a regionális rádió és televízió csatornák üzemeltetésére, és a filmszínházakban csak ukrán nyelvű, ukrán szinkronnal, illetve ukrán feliratozással ellátott filmeket szabad csak forgalmazni.

Az oktatási tárca egyes rendeletei rendkívül hátrányosan érintenek minden olyan nemzeti közösséget, amelyek saját anyanyelvén működő iskolahálózattal rendelkeznek. Ukrajnában az oroszokon kívül ilyen a moldáv, a román és a magyar, valamint a krími tatár közösség (ez utóbbinál folyamatban van az iskolarendszer kiépítése).⁴⁵ Itt már az oktatási reformba álcázott, az anyanyelvi oktatást ellehetetlenítő, asszimilációs törekvéssel állunk szemben. E cél elérésének két fő eszköze van.

Az első, a felsőoktatási felvételi rendszer azon újítása, mely szerint az emelt szintű érettségi vizsgákat, melyek egyben felvételi vizsgák is, az oktatási intézményektől független regionális vizsgaközpontokban kell letenni, a vizsgák kizárólag tesztrendszerűek, és kizárólag ukrán nyelven történnek. Valamint kötelező az után nyelv és irodalom vizsga, melynek tesztkérdései az ukrán tannyelvű iskolák oktatási programja alapján vannak összeállítva. Ezáltal bármilyen, nem ukrán tannyelvű iskolában való tanulás értelmét veszti, hiszen a más nyelvűek a továbbtanulást illetően leküzdhetetlen hátrányba kerülnek.

Tudja ezt az illetékes oktatási tárca is. Ezért 2008 májusában előállt ezen egyenlőtlenség kiküszöbölésének javaslatával – a nemzeti kisebbségek nyelvén működő iskolákat kétnyelvűvé kell tenni – ez a másik

⁴⁵ Az ukrainai kisebbségi oktatásról lásd Cserniczkó István – Melnyik Szviltana: *Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás*. In Orosz Ildikó (szerk.) *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár, PoliPrint, 2007. 120–148.

eszköz.⁴⁶ A rendelet értelmében minden olyan tantárgyat, melyből később emelt szintű érettségít kell majd tenni, eleve ukránul kell oktatni.

Tehát, egyrészt, ellehetetlenítik a nemzetiségi iskolák végzősei számára a továbbtanulás lehetőségét, másrészt, aki ennek ellenére nemzetiségi iskolába adja a gyermekét, az valójában kétnyelvű iskolába járattja, ahol szinte minden tantárgyat államnyelven oktatnak.⁴⁷

Itt tartunk most. Kisebbségvédelem helyett államnemzet-, illetve államnyelv-védelem, a kisebbségekkel és a kisebbségi nyelvekkel szemben.

A hatalmi szervek kisebbségpolitikája és az ország számottevőbb hagyományosnak tekinthető nemzeti kisebbségi közösségeinek lélekszáma és aránya csökkenése közötti ok-okozati összefüggések megállapítása behatóbb vizsgálatot igényelne. De ténykérdés: a független Ukrajna történetében először 2001-ben megtartott népszámlálás adatainak az utolsó szovjet népszámlálás adataihoz való viszonyítása alapján kiderül: a magukat nem ukrán nemzetiségűeknek tekintő állampolgárok számának és arányának jelentős csökkenését mutatja.⁴⁸ Az alábbi táblázatban ez az állítás nem releváns a románokat, a krími tatárokat és az örményeket illetően.⁴⁹

⁴⁶ Наказ Міністерства освіти і науки України „Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки” від 25.05. 2008 № 461.

⁴⁷ Az ukránjai oktatás nemzetpolitikai célzatú átalakításáról lásd pl.: Csernickó István: Ukrajna összhangra törekszik. Az ukránjai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315.; uő: Nyelv és azonosság-tudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 153–170.; uő: Az ukránjai oktatáspolitikai és nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február, 33–40.; uő: Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. ред.: *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Ужгород: Поліграф центр Ліра, 2009 – с. 105–116.; Tóth Mihály: Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня). <http://www.dt.ua/3000/3300/64177.stb>.

⁴⁸ A táblázat a 1989. és 2001. évi népszámlálás adatai alapján lett összeállítva. Lásd: *Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. Київ, 2003 p.

⁴⁹ A román nemzetiségűek számának gyarapodása a moldávából való átiratkozással, az örményeké, mint más kaukázusi nemzetiségeké is, a felgyorsult bevándorlással magyarázható. A második világháború idején kitelepített krími tatárok

1. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján, összevetve az 1989. évi adatokkal

Lélekszám szerint jelentősebb nemzetiségek	Ezer fő, a 2001. évi népszámlálás adatai szerint	Arányuk, %-ban		2001/1989. évhez viszonyítva %
		2001 év	1989 év	
ukrán	37541,7	77,8	72,7	100,3
orosz	8334,1	17,3	22,1	73,4
belorusz	275,8	0,6	0,9	62,7
moldován	258,6	0,5	0,6	79,7
krimi tatár	248,2	0,5	0,1	5,3-szer több
bolgár	204,6	0,4	0,5	87,5
magyar	156,6	0,3	0,4	96,0
román	151,0	0,3	0,3	112,0
lengyel	144,1	0,3	0,4	65,8
zsidó	103,6	0,2	0,9	21,3
örmény	99,9	0,2	0,1	1,8-szer több
görög	91,5	0,2	0,2	92,9
tarár	73,3	0,2	0,2	84,4
cigány	47,6	0,1	0,1	99,3

2. Személynévhasználat

A soknemzetiségű szovjet birodalomban a személy nemzeti önazonossága megvallásának egyik sokat vitatott kérdése a személynevek hivatalos megjelenítése volt. Ugyanis, a szovjet unifikációs gyakorlat szerint, függetlenül az adott nemzet hagyományaitól, történelmileg kialakult gyakorlatától, nyelvének sajátosságaitól, a személyneveket a hivatalos okmányokban kizárólag cirill betűs írásmódban, az orosz személynévhasználat szabályai szerint (családnév, utónév, apai név) tüntették fel.⁵⁰ E kereteken

visszatelepítése a Krím-félszigetre a múlt század 80-as éveinek végén kezdődött és napjainkban is tart.

⁵⁰ Erről lásd: Cserniczkó István: "Imja otcsesztvo" (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében) In B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály (szerk.) *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai*. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)

belül Ukrajnában az utóneveknek kizárólag az ukrán (illetve orosz) megfelelőjét alkalmazva lehetett anyakönyvezni. Ezzel a nemzetiségi önazonosságot sértő gyakorlattal szakítva már az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény⁵¹ a 39. cikkelyében kinyilatkozta, hogy „Az Ukrán SZSZK polgárai jogosultak nemzetiségi hagyományaik szerinti neveik viselésére. Neveiket nemzetiségi nyelvről ukrán nyelvre transzkripció által kell átadni”.

Értelmezve is e jogszabályt, Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye⁵² 12. cikkelye meghatározza, hogy „Ukrajna minden állampolgárának joga van nemzeti család-, utó-, és apanevére. A polgárok, meghatározott rend szerint, jogosultak helyreállítani saját nemzetiségi család-, utó- és apanevüket. Azok a polgárok, akiknek nemzeti hagyományaikban nincs szokásban az apanév feltüntetése, jogosultak személyigazolványaikban (paszport) csak a család- és utó, valamint a keresztlevelekben az apjuk és az anyjuk nevének a beírására”.

Ennek a törvényi előírásnak a jelentősége különösen azután értékelődött fel, miután a személyigazolványokból kiiktatták a nemzetiség feltüntetését. A gyakorlat azt mutatja, hogy e norma az érdekelt személy külön kérésére (előfordul, hogy nyomatékos, az adott jogszabályra való hivatkozással) az esetek többségében alkalmazásra kerül. A magyar személynevek kapcsán állandósult problémaként jelentkezik a cirill betűs átírás (transzliteráció), mely nem, illetve csak részben adja vissza a név eredeti hangzását, valamint az útlevélben a latinbetűs beírásnál az ékezetes magánhangzók alkalmazhatósága. Ennek illusztrálására a Kárpáti Igaz Szó egyik újságírójának esetét idézzük fel. A zsrnaliszta egykori szovjet útlevelében nevének latin betűs változata *Kevsegi Elemir*-ként, ukrán útiokmányában pedig *Kevsehi Elemyr* formában szerepelt. Ezt ellensúlyozandó az újságíró sajátkezü aláírásának helyére magyarul írta ki nevét: „Legszebb kézírásomat elővéve és nagy-nagy igyekezettel oda véstem be fekete tussal, hogy csakazértis: *Kőszeghy Elemér*”.⁵³ A cirill betűs hivatalos nevek és az önazonosításra használt kárpátaljai magyar

I. kötet. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám. Budapest–Miskolc: A Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 1997. 162–167.

⁵¹ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР” № 8312-XI, 28.10.1989. *Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток № 45. Київ, 1989. c. 58–66.

⁵² Закон України про національні меншини в Україні. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. ст. 529.

⁵³ Kőszeghy Elemér: Csakazértis! *Kárpáti Igaz Szó*, 1996. június 27., 3.

nevek nem ritkán eltérnek. S nemcsak abban, hogy a magyar névhasználati hagyományoknak nem része az apai név, hanem a tekintetben is, hogy: a) az ukrainai személyi okmányokban gyakran keleti szláv alakban vannak feltüntetve az utónevek (pl. *Erzsébet* és *László* helyett *Елизавета* és *Василь*); b) az ukrán (korábban orosz) nyelv hang- és írásrendszeréből hiányzó hangokat, illetve betűket transliterálva gyakran nehezen kikövetkeztethető az eredeti családnev (a *Szűcs* átírása *Севч*, ill. a *Vörös*, *Veres* és *Veress* egyaránt *Бепеу*); c) a hagyományos írásmódi családneveket a cirill ábécé nem tükrözi (a *Soós* és a *Sós*, illetve a *Kovács* és a *Kováts* egyaránt *Шову*, *Ковач*).

Az ukrainai névhasználati szokások és az ennek alapján alkotott asszonynev-használati szokások sem teljesen fedik a megfelelő magyar tradíciókat. A magyarországi családjogi törvény 26. § (1) bekezdése szerint a feleség a házasságkötést követően ötféle hivatalos névforma közül választhat (*Kis Éva* férjhez megy *Nagy Pál*-hoz):

- a) a *-né* képzővel kiegészítve felveszi férje nevét: *Nagy Pálné*;
- b) az előző változathoz hozzátoldja saját nevét is: *Nagy Pálné Kis Éva*;
- c) a férj családnevéhez illesztett *-né* képzős névforma után használja saját család- és utónevét: *Nagyné Kis Éva*;
- d) a férj családnevéhez saját utónevét kapcsolja: *Nagy Éva*;
- e) megtartja leánykori nevét: *Kis Éva*;

f) a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét: *Nagy-Kis Éva* vagy *Kis-Nagy Éva*; ezt a névformát nem engedélyezi a törvény, ha valamelyik házastárs családneve már eleve több elemből áll.⁵⁴

Az említett asszonynevformákat (és a nem hivatalos *N. Kis Éva* változatot) *A magyar helyesírás szabályai* is rögzíti (159. pont): „Az asszonynevek formái a jogi előírások szerint a következők: *Nagy Jánosné*, *Nagy Jánosné Kovács Anna*, *Nagyné Kovács Anna*, *Nagy Anna* és (ha valaki férjhezmenetele után is lánynevét tartja meg) *Kovács Anna*. – Bár nem hivatalos, használatos az *N. Kovács Anna* forma is.

A férj nevének *-né* képzős származéka és a leánykori név közé nem teszünk vesszőt, s a *szül.* rövidítés beiktatása is fölösleges: *Szabó Lászlóné Nagy Katalin* vagy *Szabóné Nagy Katalin* stb.”

⁵⁴ Vö. Debreceni Anikó – Balogh Lajos: Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv*, 1995: 340–345.

Több asszonynevekkel (is) foglalkozó munka egybehangzóan állítja, hogy Magyarországon az a) változat, azaz a férj család- és utónevéhez kapcsolt *-né* képzős alak a leggyakoribb.⁵⁵ Ez nem véletlen, hiszen a nyelvtörténeti adatok szerint ez a névtípus nagy múltra tekinthet vissza.

Az ukrainai asszonyok (így természetesen a kárpátaljai magyar feleségek is) *A házasságról és családról* szóló törvénykönyv⁵⁶ 19. cikkelye szerint a következő lehetőségek közül választhatnak:

- a) a feleség felveszi a férj családnevét, megtartva saját utónevét (a magyarországi d) változat): *Nagy Éva*;
- b) a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét: *Nagy-Kis Éva* vagy *Kis-Nagy Éva*; ezt a névformát nem engedélyezi a törvény, ha valamelyik házastárs családneve már eleve több elemből áll;
- c) a feleség megtartja a leánykori nevét (a magyarországi e) típus): *Kis Éva*.

Amint az asszonynevek használatát szabályozó magyarországi és ukrainai törvény összevetéséből kitűnik, az anyaországban legelterjedtebbnek tartott, a)-val jelölt névváltozatot (valamint a szintén *-né* képzős b) és c) formát) a kárpátaljai magyar asszonyok legfeljebb a nem hivatalos magánérintkezésben használhatják. A keleti szláv nyelvekre ugyanis a *-né* képzős névformák csak körülírással (*жена Пала Надба* (orosz), illetve *жінка/дружина Пала Надба* (ukrán) = 'Nagy Pál felesége') fordíthatók le.⁵⁷

Tehát, egyrészt konstatálhatjuk, hogy fentebbi nemzeti jogszabályainak elfogadásával Ukrajna eleget tesz a Keretegyezmény 11. cikkely 1. bekezdésében, valamint a 1201-es Ajánlás 7. cikkely 2. bekezdésben foglalt kötelezettségeinek a család és utónevek anyanyelven való használata és ennek hivatalos elismerését illetően, ugyanakkor, például a magyar nemzetiségű személyek esetében, e jog teljes értékű gyakorlásának biztosítása további jogalkotási munkát igényelne.

⁵⁵ Pl. *Nyelvművelő kézikönyv* I. kötet, 247. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

⁵⁶ Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII. Відомості Верховної Ради УРСР від 27.06.1969 р., № 26, ст. 204.

⁵⁷ Beregszászi Anikó és Csernicskó István: A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. In: Csernicskó István (szerk.) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. 153–163.

3. A földrajzi megnevezések és egyéb toponímiák használatának joga

A hatályos ukrajnai törvényekben számos helyen található utalás arra, hogy Ukrajnában léteznek területek, melyeken a nemzeti kisebbségek egy tömbben (kompakt módon) élnek (élhetnek). Ilyen utalások feltehetőek például a helyi önkormányzatról⁵⁸ és a földrajzi megnevezésekről⁵⁹ szóló törvényekben.

Az első jogszabály 44. cikkelye arról rendelkezik, hogy azokon a területeken, ahol nemzeti kisebbségek egy tömbben élnek, a járási és megyei tanácsok, a járási és megyei állami közigazgatásoknak delegálják e kisebbségek nemzeti-kulturális fejlődését célzó programtervezeti előkészítésének, valamint az illetékes tanács elé terjesztésének hatáskörét.

A második dokumentum 5. cikkelye előírja, hogy a földrajzi megnevezések meghatározásakor figyelembe kell venni többek között az adott térség történelmi sajátosságait és a helyi lakosság véleményét, illetve a törvény lehetővé teszi a történelmi megnevezések visszaállítását is. A dokumentum azt is meghatározza, hogy földrajzi objektumok átnevezése kizárólag a helyi lakosság támogató véleménye alapján lehetséges, melyet e lakosság helyi referendumon⁶⁰ kell hogy kinyilvánítson. A 6. cikkely a földrajzi megnevezések jogszabályba foglalásakor mint kritériumot előírja az adott objektummal összefüggő történelmi, etnikai és nyelvi sajátosságok figyelembevételét is. E cikkely harmadik és ötödik bekezdései határozott előírásokat tartalmaznak a nemzetiségi nyelveken kialakult megnevezések védelmét és e megnevezések nemzetiségi nyelven való alkalmazását illetően, ekképpen: „Ukrajnának a nemzeti kisebbségek által egy tömbben lakott területein megőrződik a történelmileg más nyelveken kialakult földrajzi megnevezések használata. Az ilyen megnevezéseknek jogszabályba foglalása és államnyelven való alkalmazása az e területen többségben élő lakosság nyelvi sajátosságainak

⁵⁸ Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 р. N 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 25.06.1997 р., № 24, ст. 170.

⁵⁹ Закон України Про географічні назви від 31.05.2005 р. № 2604- IV. *Відомості Верховної Ради України* від 2005 р., № 27, ст. 360.

⁶⁰ Az összükran és a helyi referendumokról szóló 1991. évi többszörösen módosított törvény (Закон України Про всеукраїнський і місцеві референдуми від 1991 р. *Відомості Верховної Ради України* від 1991 р., № 33, ст. 443.) helyi referendumokkal kapcsolatos része az 1996. évi Alkotmány elfogadásával gyakorlatilag érvényét veszítette.

figyelembevételével történik.” Valamint: „A nemzetközi alkalmazásra, valamint az egy tömbben élő nemzeti kisebbségek által lakott területeken kihelyezett földrajzi megnevezéseket tartalmazó jelzéseken az államnyelven feltüntetett megnevezés mellett elhelyezhető e megnevezés latin betűs változata, vagy e megnevezés adott (kisebbségi) nyelvű megfelelője. A másnyelvű megnevezést az államnyelvű alatt helyezik el, és nem nagyobb méretű betűkkel tüntetik fel”. Az idézett normaszövegeknek a kisebbségi jogalkotás és jogérvényesítés szempontjából való egyedülállósága abban rejlik, hogy – ellentétben az utóbbi évekre általánosan jellemző jogszűkítési tendenciájával – pozitívan és a gyakorlatban alkalmazható formában fejlesztette tovább a nyelvtörvény vonatkozó 38. cikkelyének előírásait, mely szerint: „Az Ukrán SZSZK-ban a toponímiák (lakott települések, közigazgatási egységek, utcák, terek, folyók stb.) megnevezéseit ukrán nyelven alkotják meg és tüntetik fel. A toponímiák ugyancsak feltüntethetők az adott terület többségét alkotó lakosságának a nyelvén is”.

Az ismertetett jogi normáknak és alkalmazásuknak köszönhetően 1991 után a Legfelsőbb Tanács határozatai alapján⁶¹ számos, a szovjet hatóságok által oroszosított kárpátaljai település kaphatta vissza történelmi nevét. Így például az Ungvári, Beregszászi, Munkácsi és Nagyszőlősi járásban több magyarok lakta helység (pl. *Tiszaásvány–Тисцаашвань*, korábban *Минеральное*; *Вене–Бене*, korábban *Доброселье*; *Szernye–Серне*, korábban *Ровное*; *Fertősalmás–Фертешалмаш*, korábban *Заболоття* stb.) nyerte vissza magyar nevét. A Técsői járásban románok által jelentős számban lakott települések is visszakaphatták román nevüket (pl. *Нижня Апша–Arșa de Jos*; *Біла Церква–Biserica Alba*). Néhány németek lakta településnek is kétnyelvű (ukrán és német) elnevezése van: *Усть-Чорна–Königsfeld*, *Нове Село–Schönborn*, *Павшино–Pausching*. Ezeknek a településeknek a határában kétnyelvű helységnévtáblák fogadják az oda utazókat. Vannak olyan települések is Kárpátalján, melyek határában három nyelven is olvasható a helységnévtábla. Ilyen például a Técsői járásban *Солотвино–Slatina–Aknaszlatina*, ahol ukránok, románok és magyarok élnek együtt.⁶²

⁶¹ Lásd például a Legfelsőbb Tanács alábbi határozatait: *Рішення Верховної Ради України № 1592-ХІІ від 21.09.1991 р.*; *№ 765-ХІІ від 22.02.1991 р.*; *№ 137/95-ПВ від 02.03.1995 р.*; *№ 2060-ІІІ від 19.10.2000 р.*; *№ 1470-ІV від 05.02.2004 р.*

⁶² A településnevek visszaállításának egyik jellemző sajátosságára mutat rá az a táblázat, melyet egy 2008-ban Kijevben kiadott monográfia 646–647. oldalán

A jogi szabályozás egyértelműsége ellenére egyre gyakrabban tűnnek fel Kárpátalján a zömében magyarok lakta helységeket jelölő, illetve a hozzájuk vezető irányt jelző táblákon sajtáságos feliratok. Például Kígyós község *Kidosh*, vagy Kaszony *Koson* latin betűs formában. E tanulmány szerzőinek nincs tudomásuk arról, hogy magyar érdekvédelmi szervezetek, illetve az érdekelt önkormányzatok, alkalmazva a fentebbi jogszabályokat, kezdeményezték volna ezeknek a szabálysértésének a kiküszöbölését.

4. A politikai képviselőhez való jog, az államirányításban és közéletben való részvétel joga

Mivel mind a nemzetközi-jogi okmányok, mind az ukrán belső jog szerint a társadalmi szervezetek létének értelme elsősorban az ilyen egyesülésekbe tömörült személyek közös érdekeinek és szabadságainak érvényesítése és védelme, nyilvánvaló a szoros összefüggés a szervezkedési és a képviselői jogosítványok között. Mint ahogyan az is természetes, hogy e két nevezett jog működési-érvényesítési területe a közélet, és ezen belül az államirányítás minden lehetséges szintje és formája. Ezért e területet érintően is egyértelműen fogalmazott nemzetközi normatív előírásokat találunk. Így például az ENSZ Közgyűlésének 47/135. számú, a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló 1992-es nyilatkozat 2. cikkelyének 3. pontja kimondja: „A kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van – a nemzeti jogszabályokkal nem összeegyeztethetetlen módon – hatékonyan részt venni a nemzeti és – megfelelő esetben – a regionális szintű döntésekben,

találhatunk. Az összefoglaló táblázat 50 olyan kárpátaljai település nevét tünteti fel, melyek 1991 óta kapták vissza történelmi nevüket. Ezek között 41 magyarok lakta település, 7-ben az ukránok (ruszinok?) alkotnak abszolút többséget, s 1–1 helység lakossága jelentős részben német, illetve román. Azaz a történelmi nevek visszaállítása elsősorban a magyarokra jellemző Kárpátalján. Lásd az alábbi kiadványt: Панчук М. та інші: *Закарпаття в етнічнонаціональному вимірі*. Інститут поліетнічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2008. A kárpátaljai magyar helységnevekről lásd: Beregszászi Anikó: Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*. Vol. 43 (1995/1996): 1–8.; uő: Magyar neve? Az ukrajnai földrajzi nevek magyar használatáról. In: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, 2004. 71–82.

melyek arra a kisebbségre vonatkoznak, amelyekhez tartoznak, illetve azokra a területekre, amelyeken élnek”. Hangsúlyozottan szól a nemzeti kisebbségeknek a közügyekben való részvétele jogának tiszteletben tartásáról (ebbe a jogba beleértve az ilyen kisebbségek identitásának védelmére és előmozdítására vonatkozó ügyekben való részvétel lehetőségét is) az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának 1990. június 29-én kelt dokumentumának 35. pontja 1. bekezdése és a Keretegyezmény 15 cikkelye is.

Bár a nemzetközi dokumentumok egyértelműen fogalmazzák meg e területen az államok kötelezettségét, a kötelmek megvalósulása mechanizmusának, eljárásának szabályozását a nemzeti jogalkotóra bízák. Az ukrán jogalkotó e kötelmeknek sajátosságosan, a teljes, a nemzetiségi hovatartozástól független jogegyenlőség biztosításával tesz eleget. „Semmilyen, a nyelvi, illetve nemzetiségi hovatartozással kapcsolatos kvótákat a nemzeti jogszabályok nem tartalmaznak” – konstatálja Ukrajnának a Keretegyezmény végrehajtásáról szóló harmadik jelentésének, az okmány 15. cikkelyének implementációjával kapcsolatos része.⁶³ Ez utóbbi okmány tanúsága szerint a nemzeti kisebbségi szervezeteknek az államhatalmi szervek döntéshozatali folyamatába való bevonása céljából létrehozták az Ukrajna Államelnöke Mellett Működő Etnopolitikai Kérdések Tanácsát, valamint a Nemzetiségi és Vallásügyi Állami Bizottság Mellett Működő Összukrán Nemzetiségi Szervezetek Tanácsát.⁶⁴ Egyébként ennek az utóbbi testületnek a meglétét a nemzeti kisebbségekről szóló törvény⁶⁵ 5. cikkelyének 3. bekezdése írja elő. E törvény-cikkely szerint a Legfelsőbb Tanácsban (parlamentben) nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó állandó bizottságnak kell működnie, valamint ilyen bizottságok létrehozhatók a helyi tanácsok kötelékében is.

⁶³ Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. 2009 р. с. 53. E dokumentum ukrán és angol nyelvű szövege elérhető az ET honlapján: http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_SR_Ukraine_en.pdf

⁶⁴ A szerzők tudomása szerint az Államelnök Mellett Működő Tanácsban való tagságra a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szervezet (KMKSZ) elnöke kapott meghívást, míg a Nemzetiségi és Vallásügyi Állami Bizottság Mellett Működő Tanácsban hivatalánál fogva az Ukrán Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) elnöke foglalhat helyet. Az utóbbi évek folyamán egyik grémium sem fejtett ki érdemi tevékenységet.

⁶⁵ Закон України про національні меншини в Україні. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. ст. 529.

A Nemzetiségi Törvény 14. cikkelye szerint – az Alkotmánynak, valamint a vonatkozó parlamenti és helyhatósági választásokról szóló törvényeknek megfelelően – a nemzetiségi szervezeteknek joguk van jelölteket állítani a parlamenti és helyhatósági választásokon. E joggal élt is számos nemzetiségi szervezet (a magyar szervezetek is), míg az aktuálisan érvényes törvények ezt lehetővé tették. A parlamenti választások tekintetében e lehetőséget csak az 1994. évi választásokat szabályzó törvény biztosította, 2006-tól, már a helyhatósági választásokon is kizárólag pártok állíthattak jelöltlistákat.

Ukrajna politikai életének egyik sajátossága, hogy eddig gyakorlatilag minden parlamenti választás merőben más szabályozási rendszerben lett megtartva. Így:

- 1994-ben kizárólag egyéni választókerületekben (többségi rendszerben) választották meg a 450 parlamenti mandátum birtokosait. Jelölteket politikai pártok és társadalmi szervezetek egyaránt állíthattak, biztosított volt az egyéni jelölés (önjelölés) lehetősége is.
- 1998-ban bevezetik a vegyes (fele-fele mandátum arányban), egyéni-listás választási rendszert. Az egyéni választókerületekben társadalmi szervezetek már nem, csak pártok indíthattak jelölteket, ugyanakkor biztosított volt az egyéni jelölés (önjelölés) lehetősége. Választási listákat kizárólag pártok állíthattak. A számos választási törvény között az akkor hatályos, az Ukrajna népképviselőinek választásáról szóló 1997. szeptember 24-én kelt 541/97-BP sz. törvény máig egyedülállóan tartalmazott a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos rendelkezéseket is. E jogszabály előírta a kisebbségek által egy tömbben lakott területeknek egy választókerületbe való foglalását, valamint a szavazócédulák kisebbségi nyelveken való biztosítását.
- A 2002-ben sorra kerülő választásokat szabályzó törvény,⁶⁶ bár érdemben a választási rendszeren nem változtatott, szövegében már nem tartalmaz a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos előírásokat.
- A 2006-ban (és a 2007. évi soron kívül) megtartott választást a ma is hatályos törvény⁶⁷ szerint szervezték. Ekkor már kizárólag pártlistás rendszerben történik a választás. Választási listákat

⁶⁶ Закон України Про вибори народних депутатів України від 18.10.2001р. №2766-III. *Відомості Верховної Ради України* 2001 р. №51–52. ст. 265.

⁶⁷ Закон України Про вибори народних депутатів України від 07.07.2005р. №2777-IV. *Відомості Верховної Ради України* 2005 р. №38–39. ст. 449.

kizárólag politikai pártok állíthattak. Mi több, a helyhatósági: (kivéve a községi jellegű településeket) városi, járási, megyei tanácsi választások is kizárólag pártlistás rendszerben történtek. A bejutási küszöböt 3%-ban állapították meg.

A kárpátaljai magyar közösség és az őt reprezentáló társadalmi szervezetek igyekeztek alkalmazkodni az állandóan változó jogszabályi körülményekhez, ami lehetővé tette, hogy 1994 és 2006 között folyamatosan volt magyar tagja a kijevi törvényhozásnak,⁶⁸ valamint a kárpátaljai helyi és regionális tanácsokban többé-kevésbé biztosítva volt a magyarság számarányának megfelelő képviselet. A 2005. évi törvénymódosulás merőben új kihívást jelentett számukra, hiszen politikai párt nélkül már a helytanácsi testületekben sem jelenhettek meg, míg az 1998 óta változatlan 3%-os parlamenti küszöb átlépése az ország alig 0,3%-át kitevő választói bázisra támaszkodó alakulat(ok) számára reménytelen vállalkozás. De párt nélkül pártszövetség, választási párttömörülés részesei sem lehettek. Ezért a politikai szintéren való megmaradás elengedhetetlené tette a pártalapítást.

Az ukrainai jogszabályok nem tartalmazzak az etnikai pártokra vonatkozó bármilyen utalást. Ugyankor a politikai pártokról szóló törvény⁶⁹ jelentős megszorításokat tartalmaz a regionális pártosodás megakadályozásának céljából. E jogszabály 3. cikkelye meghatározza, hogy kizárólag összukrán státuszú (azaz országos szinten bejegyzett) politikai pártok hozhatók létre és működhetnek Ukrajnában. A 10. cikkely pedig úgy rendelkezik, hogy a párt legalizálására (bejegyzésére) abban az esetben kerülhet sor, amennyiben a párt alakuló ülésének döntését legalább tízezer olyan választójoggal rendelkező ukrán állampolgár támogatja aláírásával, melyek az ország megyéinek legalább kétharmadában élnek.⁷⁰

⁶⁸ 1994 és 1998 között Tóth Mihály, 1998 és 2002 között Kovács Miklós, 2002 és 2006 között Gajdos István személyében volt magyar nemzetiségű képviselője a 450 fős ukrainai törvényhozásnak.

⁶⁹ Закон України Про політичні партії України від 05.04.2001р. №2365-III. *Відомості Верховної Ради України* 2001 р. № 23. ст. 118.

⁷⁰ Az Alkotmány 133. cikkelye Ukrajna területi berendezkedését 27 közigazgatási egység formájában állapítja meg. Ezek: a Krím Autonóm Köztársaság, 24 megye és két külön jogállású város – Kijev (az ország fővárosa) és Szevasztopol. A 24 megye (terület, ukránul: область) egyike Kárpátalja. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Ukrajnában 156,6 ezer fő (az ország összlakosságának 0,3%-a) vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ebből Kárpátalján élt 151.516 (az ukrainai magyarok 96,7%-a).

A 11. cikkely pedig kötelezővé teszi a pártok számára a bejegyzést követő fél éven belül az ország közigazgatási egységeinek több mint a felében helyi alapszervezetek létrehozását és bejegyzését.

2005-ben, az országban élő nemzeti kisebbségek körében máig egyedülálló módon, Ukrajna Igazságügyi Minisztériumánál bejegyzésre került két magyar párt.⁷¹ Ez lehetővé tette, hogy az 2006. évi helyhatósági választásokon a kárpátaljai megyei, városi és járási tanácsokban összesen 147 magyar nemzetiségű képviselő (a megválasztott képviselők 12,8%-a)⁷² jusson be. 2006-tól nincs magyar képviselő az ukrán törvényhozásban.

A 2. táblázat adataiból kiderül, hogy a folyamatban lévő ciklusban a kárpátaljai képviselőtestületekben (a megyei, megyei alárendeltségű városi, illetve járási tanácsokban) a többségi nemzet képviselői mellett a magyarok, a románok, az oroszok, a romák, a szlovákok és a németek, illetőleg az önálló nemzetiségként Ukrajnában el nem ismert ruszinok rendelkeznek képviselőkkel. Ám meg kell jegyeznünk, hogy önálló politikai erőként csak a két etnikai magyar párt van jelen ezekben a döntéshozó testületekben, az összes többi képviselő nem nemzeti-etnikai hanem politikai alapon szerveződő pártok listáján került be a tanácsokba.

Hogy a 2. táblázatban látható képviseleti arányok realitásáról képet nyerjünk, célszerű ezeket az adatokat a 2001. évi népszámlálás nemzeti-ségi adataihoz mérni.

⁷¹ „KMKSZ” Ukrajnai Magyarok Pártja / „КМКС” Партія угорців України”
Абревіатура „КМКС” у перекладі з угорської мови означає: „Товариство угорської культури Закарпаття”. Дата реєстр.: 17.02.2005 р. № 108. Ukrajnai Magyar Demokrata Párt / Демократична партія угорців України. Дата реєстр.: 24.03.2005 р. № 117. Lásd: <http://www.minjust.gov.ua/0/499>

⁷² Євчак Ю. Б. Задоволення етнокультурних потреб угорської та словацької національної меншини в закарпатській області. / Вісник Держкомнаціміграції України №1. Київ. – 2008. – С.128.

2. táblázat. A kárpátaljai helyi (megyei, városi és járási) önkormányzatok képviselőtestületeinek nemzetiségi összetétele a 2006. március 26-i helyhatósági választások eredményei alapján

	Ukrán		Magyar		Román		Orosz		Roma		Szlovák		Német		Ruszin		
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	
Megyei tanács	77	85,6	10	11,1	3	3,3											
Ungvár	45	90,0	1	2,0			2	4,0	1	2,0	1	2,0					
Beregszász	18	50,0	18	50,0													
Munkács	35	81,4	2	4,7			3	6,9					2	4,7	1	2,3	
Huszt	35	97,2	1	2,8													
Csap	26	86,7	4	13,3													
Beregszászi	24	26,7	62	68,9			4	4,4									
Nagybereznai	45	100															
Nagyszőlősi	68	75,6	21	23,3					1	1,1							
Volóci	45	100															
Ilosvai	78	100															
Ökörmezői	69	100															
Munkácsi	71	91,0	6	7,7			1	1,3									
Perecsenyi	43	95,6									2	4,4					
Rahói	56	88,9	3	4,8	4	6,3											
Szolyvai	42	100															
Técsői	65	87,8	1	1,4	8	10,8											
Ungvári	43	69,4	18	29,0					1	1,6							
Huszt	78	100															
Mindösszesen	963	84,1	147	12,8	15	1,3	10	0,9	3	0,3	3	0,3	2	0,2	1	0,1	

Forrás: Панчук М. та інші: *Закарпаття в етнопонаціональному вимірі*. Інститут поліетнічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2008. – 675. old.

3. táblázat. Kárpátalja közigazgatási egységeinek nemzetiségi összetétele a 2001. évi census adatai alapján⁷³

Közigazgatási egység	A népesség száma	Az adott nemzetiség aránya, %								
		ukrán	magyar	román	orosz	cigány	szlovák	német	ruszin	
Beregszász város	26 554	38,9	48,1	0,1	5,4	6,4	0,2	0,1	0,2	
Huszt város	31 864	89,3	5,4	0,0	3,7	0,4	0,1	0,3	1,3	
Munkács város	81 637	77,1	8,5	0,0	9,0	1,4	0,4	1,9	2,7	
Ungvár város	115 568	77,8	6,9	0,1	9,6	1,5	2,2	0,2	1,8	
Beregszászi j.	54 062	18,8	76,1	0,0	0,7	4,1	0,0	0,0	0,0	
Husztói járás	96 960	95,0	3,9	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,2	
Ilosvai járás	100 905	98,6	0,1	0,0	0,6	0,1	0,3	0,0	0,2	
Munkácsi járás	101 443	84,0	12,7	0,0	0,7	1,3	0,2	0,8	0,6	
Nagybereznai j.	28 211	96,3	0,1	0,0	0,7	1,6	1,0	0,0	0,3	
Nagyszőlősi j.	117 957	71,4	26,2	0,0	1,2	0,8	0,1	0,0	0,1	
Ökörmezői j.	49 890	99,1	0,0	0,0	0,5	0,2	0,0	0,0	0,0	
Perecsényi j.	32 026	96,3	0,2	0,3	1,3	0,4	1,0	0,0	1,2	
Rahóci járás	90 945	83,8	3,2	11,6	0,8	0,2	0,0	0,0	0,0	
Szolyvai járás	54 869	94,5	0,7	0,0	1,5	1,4	0,6	0,7	5,6	
Técsői járás	171 850	83,2	2,9	12,4	1,0	0,0	0,0	0,2	0,1	
Ungvári járás	74 399	58,4	33,4	0,0	2,0	4,1	1,6	0,0	0,6	
Volóci járás	25 474	98,8	0,1	0,0	0,6	0,0	0,1	0,1	0,1	
Kárpátalja	1 254 614	80,5	12,1	2,6	2,5	1,1	0,5	0,3	0,8	

Összefoglalás

Az önálló államiságot a mai határain belül 1991-ben elnyert Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek jogait meghatározó jogszabályok bemutatása és elemzése alapján néhány általános következtetés is megfogalmazható.

⁷³ Forrás: Ільтьо І. В. ред. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2003. A népszámlálás lebonyolításának idején Csap még nem volt megyei alárendeltségű város, így adatai az Ungvári járáson belül vannak feltüntetve.

Ukrajna kisebbségekhez való viszonyulását, s ebből adódóan a kérdéskör jogszabályi rendezésének irányait nagyban meghatározzák és befolyásolják például a következők:

- a) az európai mértékben viszonylag nagy területű állam régióinak történelmi, kulturális, valamint etnopolitikai és nyelvi fejlődése jelentősen eltér egymástól;
- b) a mai Ukrajna területe csak a huszadik század közepén alakult ki (Kárpátalját, illetve a nyugat-ukrajnai megyéket a második világháború után, a Krím-félszigetet 1954-ben kapta meg a Szovjetunió tagköztársasága, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, mely a szovjet birodalom széthullását követően az USZSZK akkori területét megtartva vált szuverén állammá);
- c) a fiatal soknemzetiségű és többnyelvű állam posztgyarmati helyzete és részben ebből fakadó identitáskeresése;
- d) Ukrajna integrációs politikájának irányai;
- e) az ukrain gazdaság helyzete.

A függetlenné válást követő első időszakban Ukrajna – nyilván elsősorban saját külpolitikai pozícióinak megerősítése céljából – nemzetközi mércével mérve is viszonylag széles jogköröket biztosított az ország területén élő nemzeti kisebbségek számára. Mindez érvényes a függetlenségi nyilatkozatra, a nemzetiségek jogairól szóló nyilatkozatra vagy akár a még 1989-ben elfogadott nyelvtörvényre is. Miután azonban a nemzetközi közvélemény elismerte Ukrajna függetlenségét, illetve az ország szomszédjainak többségével alapszerződésben rögzítette a jószomszédi kapcsolatokról és a határok kölcsönös elismeréséről szóló kötelezettségeit, fordulat következett be a nemzetiségi és nyelvpolitikában. Az 1996-ban elfogadott Alkotmány már egyértelműen unitárius és egynyelvű államként definiálja az országot. A nemzetközi pozíciók erősítéséről a hangsúly a nemzetállam építésére helyeződik át. Ebben a törekvésben a jelenleg hatalmon lévő ukrán politikai elit kiemelt, szimbolikus szerepet szán az ukrán nyelvnek. Nem véletlen tehát, hogy az ukrán nemzetiségi és nyelvpolitika fokozatosan visszatért a lenini nemzetiségi és nyelvpolitika jól bevált módszereihez. Ennek a politikának a lényege: a felszínen széles, a nemzetközi közvélemény számára könnyen felmutatható kulturális jogokat biztosítanak az egyes nemzeti kisebbségeknek, ám az oktatás- és nyelvpolitika révén olyan helyzetet teremtenek az országban, amely révén azt sugallják a kisebbségek felé, hogy a boldogulás, az érvényesülés feltétele az ukrán nyelv. Az oktatás ukránosításával pedig nem-

csak a nyelvi folyamatokat lehet erőteljesen befolyásolni, hanem a nemzeti kisebbségek identitásának, kulturális azonosságtudatának alakulását is. S mindezt úgy állítja be az állam, hogy az ukrán nyelv felkínálásával, az érvényesülés eszközeként való megjelenítésével mintegy a kisebbségi gettóból szeretnék kiszabadítani a nemzetiségieket.

Az ukrainai nemzetiségi és nyelvpolitikai sajátosságok között kell megemlítenünk azt is, hogy az állami jogalkalmazásban – az Alkotmány 24. cikkelyére⁷⁴ való hivatkozással – Ukrajna nem alkalmazza a kisebbségek pozitív diszkriminációját. Ugyanakkor a nemzetiségek jogait többletjogokként állítja be az ország. Azzal, hogy az Alkotmányban, a nyelvtörvényben, a nemzeti kisebbségekről szóló törvényben és más jogszabályokban (például számos miniszteri rendeletben is) külön kiemelik a jogalkotók, hogy az ország területén élő nemzeti kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megőrzésére és fejlesztésére, nyelvük használatára, anyanyelvük elsajátítására vagy a saját nyelvükön való tanulásra, implícite azt sugallják, hogy ezek olyan többletjogok, melyek csak és kizárólag a gondoskodó és demokratikus ukrán állam pozitív hozzáállása miatt illetik meg a kisebbségeket. Miután csak a kisebbségek vonatkozásában emelik ki ezeket a jogokat, azt implikálja az ukrán állam, mintha a többségi nemzethez tartozókat nem illetnék meg ugyanezen jogok. Miközben könnyű belátni: ahhoz, hogy valamennyi állampolgár számára biztosítva legyen például saját nemzeti identitása, kultúrája, vallása vagy éppen nyelve megőrzésének joga, elegendő ezt a jogot a nemzeti kisebbségekre való konkrét utalás nélkül megfogalmazni. Ez a fajta jogalkotási gyakorlat – amellet, hogy egyfajta többletjogokként jeleníti meg a kisebbségi jogokat – arra is kiválóan alkalmas, hogy burkoltan diszkrimináljon: mindazok a jogok, melyek a kisebbségek vonatkozásában nincsenek külön rögzítve, nem is illetik meg a nemzeti kisebbségek képviselőit; illetve: a kisebbségek jogai csak olyan mértékben alkalmazhatók, amennyire azokat a speciálisan a róluk szóló külön passzusok megfogalmazzák.

Az ukrainai nemzetiségi politika hiányosságai között kell megemlítenünk azt is, hogy a törvényekben rögzített kisebbségi jogok gyakorlati alkalmazását gyakran megnehezíti vagy ellehetetleníti a költségvetési források hiánya. A kisebbségek anyagi támogatása általában kimerül az

⁷⁴ A nevezett cikkelyben ezt olvashatjuk: „Fajra, a bőr színére, politikai, vallási és egyéb meggyőződésre, nemre, etnikai és szociális származásra, vagyoni helyzetre, lakhelyre, nyelvi és más ismérvekre való tekintettel nem lehetnek *kiváltságok és korlátozások*” (a szerzők kiemelése).

állami kulturális és oktatási intézmények fenntartásában, néhány kulturális vagy népművészeti fesztivál, tudományos konferencia szervezésében. A nemzetiségi kisebbségek által alapított lapok, folyóiratok, egyesületek, érdekvédelmi vagy szakmai szervezetek, pártok költségvetési támogatása megoldatlan. A nem állami (alapítványi) II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola például 1996-os fennállása óta nem részesült ukrán állami támogatásban, s a 2009/2010. tanévtől a református, római és görög katolikus egyház által létrehozott líceumok (középiskolák) anyagi támogatásából is kivonul az állam, s az egyházi óvodák fenntartásához sem járul hozzá a költségvetés. Valószínűleg az is az ország pénzügyi helyzetével függ össze, hogy a nemzetiségi nyelven oktató iskolák számára tantárgyanként csak egy-egy tankönyv lefordítását finanszírozza az állam, miközben az ukrán tannyelvű oktatási intézmények számára több tankönyv közül választhatnak a tanárok minden tantárgyból.

Megoldatlan a nemzeti kisebbségek arányos politikai képviselésének kérdése is. A választási törvények módosítása révén gyakorlatilag az is lehetetlenné vált, hogy a kárpátaljai magyar nemzetrész – a korábbiakhoz hasonlóan – parlamenti képviselőkhöz jusson. Az egyetlen megoldást a valamely nagy ukrán párt listáján való bejutás jelentheti.

Mindezek ellenére az ukrán nemzetiségi kisebbségekre vonatkozó jogszabályok áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy Ukrajna törekszik saját jogrendszerének a nemzetközi ajánlásokhoz, illetve normákhoz való igazítására. A legtöbb jelentős nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumhoz, ajánláshoz csatlakozott Ukrajna. Ratifikálta a nemzetiségi kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt és a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját, figyelembe veszi a nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásokat, ezeket beépítette saját nemzeti jogszabályaiba. Ám a jogharmonizáció nem megy zökkenőmentesen, s mindez gyakran megnehezíti vagy lehetetlenné teszi a gyakorlati jogértelmezést vagy jogalkalmazást. Az ukrán jogrendből máig hiányzik például számos olyan fogalom definíciója és értelmezése, mint például a „regionális vagy kisebbségi nyelv”, a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe”, a „területhez nem köthető nyelv”; Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv” és a „nemzeti kisebbségek nyelve” fogalmakat használja. Megdőbentő, és a nemzetközi egyezmények, ajánlások szándékával és szellemével gyökeresen ellentétes például az is, hogy az ezekben a dokumentumokban foglaltakra hivatkozva Ukrajna számos esetben a már meglévő kisebbségi jogokat szűkíti. Ez történik

például az anyanyelvi oktatás vagy az anyanyelven történő egyetemi/főiskolai felvételi lehetőségének korlátozása kapcsán.

Ha nemcsak a jogszabályok szintjét elemezzük, akkor megállapíthatjuk azt is, hogy az ukrainai kisebbségi politika szinte csak az ukrán–orosz nemzetiségi, nyelvi, társadalmi és gazdasági pozícióharcra összpontosít, a többi kisebbség helyzete csak felszínesen kerül szóba a közbeszédben; ez a figyelem nagyrészt kimerül a népszámlálás rájuk vonatkozó adatainak ismertetésében és néhány statisztikai adat (például: hány nemzetiségi nyelven oktató iskola van, mennyi költségvetési forrást fordítottak az egyes kisebbségi nyelveken megjelenő tankönyvek kiadására stb.) közlésében. Az ukrán–orosz nemzetiségi és nyelvi kérdés olyannyira átpolitizálttá vált, hogy ez lehetetlenné teszi a mára elavult kisebbségi és nyelvtörvény új változatának elfogadását, a nemzeti és nyelvi kisebbségek helyzetének szakszerű és megnyugtató rendezését.

SZÁMUNK SZERZŐI

BEREZNAVY ANDRÁS, történész-kartográfus
London

BOGDÁN ANDREA, jogász
Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

CSERNICSKÓ ISTVÁN, nyelvész
II. Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskola, Beregszász

FILEP TAMÁS GUSZTÁV, művelődéstörténész
Budapest

MISKOLCZY AMBRUS, történész
ELTE Román Filológiai Tanszék, Budapest

MOHACSEK MAGDOLNA, jogász
Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

PAPP Z. ATTILA, szociológus
MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest

PETŐCZ KÁLMÁN, politológus
Fórum Intézet, Somorja

TÓTH KÁROLY, kutatásvezető
Fórum Intézet, Somorja

TÓTH MIHÁLY, jogász
Ukrán Tudományos Akadémia, Jogtudományi Intézete,
Kijev

REGIO

A review of Studies on Minorities, Politics and Society

Volume 20, 2009, No. 2

THE 'HUNGARUS' ISSUE

AMBRUS MISKOLCZY

- The 'Hungarus Alternative': examples and counter-examples.
From János Fejes to Károly György Rumy 3

ASPECTS OF MINORITY RIGHTS

ANDREA BOGDÁN – MAGDOLNA MOHACSEK

- Public institutions concerning National Minorities and Usage
of Minority Language in Public Administration in Romania 47

MIHÁLY TÓTH – ISTVÁN CSERNICKÓ

- Development of Ukrainian Minority Legal Framework. Two contemporary
examples: usage of personal and geographical names 69

KÁROLY TÓTH – KÁLMÁN PETŐCZ

- Rights of Minority Language Usage and Minority Education in Slovakia 108

BALÁZS DOBOS

- Minority Rights in Hungary and the Lund Criteria 125

CONFERENCE AND BOOKS

ANDRÁS BEREZNYAI

- History of Transylvania based on Romanian historical maps edited
between 1920–2000 143

TAMÁS GUSZTÁV FILEP

- Face to wall. The life and oeuvre of János Varró 171

ATTILA PAPP Z.

- World – temporary „closed” – by words.
An attempt to a self-documentation 197

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka

1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Írók Boltja

1067 Budapest, Andrássy út 45.

Pont Könyvkereskedés

1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Atlantisz Könyvsziget

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt

1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyvárúház

1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt

6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt

3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt

7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés

9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház

9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.